

İç İçe İki Genç Cumhuriyet Ütopyası ve Dönüşümleri: Ankara ve Atatürk Orman Çiftliği*

*The Development and Transformation of Two Engaged Utopian Projects of the Early Turkish Republic: Ankara and Atatürk Experimental Farm***

Zeki Kamil ÜLKENLİ

Yrd. Doç. Dr., Öğretim Üyesi, TED Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, Ankara
zeki.ulkenli@tedu.edu.tr

Öz

Ankara, genç Cumhuriyet'in sadece mekânsal olarak ele alınmayacak; son derece kapsamlı bir toplum mühendisliği ütopyasıdır. Aynı şekilde Atatürk Orman Çiftliği (AOÇ) de Ankara içinde gerçekleştirilen önemli ve eşsiz bir 'kentsel mekân ütopyası'dır ve sadece bir rekreasyon alanı olarak anlamlandırılmaya indirgenemez. Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren Ankara ile birlikte şekillenmiş, daha sonra metropoliten makroform içerisinde daima önemli bir konuma sahip olmuştur. Bu makale, ilk olarak Ankara ve AOÇ'yi iç içe geçmiş ütopyalar olarak ele almayı amaçlamaktadır. Daha sonra, oluşan AOÇ mekân dokusunda atölyeler, Etimesgut (Ahi Mesud) Japon Gülyağı Tesisleri ve Direksiyon Meyhanesi örneklerinde fotoğraflar ve sözlü tarih çalışması yoluyla, büyüyen Ankara metropolü ile ilişkilendirilerek mekânsal değişiminin nedenleri üzerinde yoğunlaşılacaktır. Yazının son bölümünde ele alınan tartışma konuları; AOÇ'nin kuruluş ideallerine sadık kalındığı savunularak, aslında; 1938'den başlayarak 'kamu için kamu'ya rağmen' anlayışı ile kâğıt üzerinde kamuya açık bir kent parçasına dönüşüp dönüşmediği ve Ankara ütopyası uygulamasının da daha başlangıçta karşılaştığı, uygulama sürecini olumsuz etkileyen etkenlerdir. Okuması yapılan asıl kaynaklar; daha önce yayımlanmamış kişisel bir fotoğraf arşivi, sözlü tarih kayıtları ile 1933, 1935 ve 1953 tarihli kurum yayınlarıdır.

Anahtar sözcükler: Erken Cumhuriyet dönemi, Ütopya, Başkent inşası, Atatürk Orman Çiftliği, Ankara

Abstract

Ankara is not only a spatial engineering project but also one of the comprehensive social engineering utopian projects of the early Turkish Republic. The experimental Atatürk Forest Farm (AOÇ) on the other hand, is an important urban spatial utopian project in Ankara that cannot be reduced to being a simple urban recreation area. It has been physically shaped together with Ankara from the beginning, then later became an important urban entity in the metropolitan macro-form. This article aims to deal with Ankara and AOÇ as interacting and active urban utopias. And to deal with the causes of spatial changes and changing conceptions of the public interest within Ankara metropolitan area by the help of readings of a private photo archive with oral history records about three main components in AOÇ site; Ateliers, Etimesgut (Ahi Mesud) Japanese Rose Oil Plants and "Steering Wheel Pub". The conclusion aims to start a discussion of the projects' public identity; whether the concept of AOÇ has transformed into a "urban area for the public—despite of the public?" and about the negative effects blocking and affecting the process of applying the Ankara Plan, which began just after 1938. The main resources are an unpublished private photo archive, private oral history documentation and institutional publications from the AOÇ dated 1933, 1935 and 1953.

Keywords: Early Turkish Republican period, Utopia, Construction of a capital, Atatürk Forest Farm, Ankara

* Makalede yer alan Osmanlıca metinler Ahmet Ersoy tarafından günümüz Türkçesine uyarlanmıştır.

** In the article, the Ottoman texts are translated to modern Turkish by Ahmet Ersoy.

Giriş

Ütopya nedir?

Ütopya kavramının tarihine dönemselsel olarak ayrıştırılabilecek şekilde bakmak daha anlamlıdır. Zira Ütopya toplumsal bir kavramdır ve zamanın belli bir kesitinde gerçekleşmiş olan olumsuzlukların tekrar etmemesi amacı ile üretilmiş, düşünülmüş; ileriye dönük iyimser bakış açısını simgeler.¹

Ütopya'nın adının da konulması ile geçen yüzyılda tasarlanan mekânsal ütopyalar, tasarlanan kentsel mekânlardan farklıdır. Zira aslında isimleri o dönemde daha konmamış meslekler olan mimarlık ya da planlama, meslek üstatlarının ellerinden çıkmamışlardır. O dönemlerde mekân düzenleme ile uğraşan birtakım iş erbabından bahsedilebilmektedir ki; bunlar da aristokrasi kanatları altında saraylar, şatolar veya askeri seferlerde köprüler, vb., yapmaktadırlar. Bu dönem ütopyaçıların esas sorunu toplumu şekillendirmektir. Mekân tasarımı bir araçtır.² Dolayısıyla ilk dönem ütopyaçıların neredeyse tümü politikacıdır. Tarihsel olarak kırılma noktası Sanayi devrimidir. Sanayi devrimi sonrası Avrupa şehirleri, tarihlerinde olmadığı kadar yoğun göç almış; toplumsal ilişkiler, çalışma, barınma, sağlık, ulaşım ve yaşam kalitesi kökten ve sorunlu olarak değişmiştir. Artık toplumsal olarak adı konmuş bir uğraş olan mimarlık ve daha sonra şehir planlamanın mekânsal ütopyaları, doğrudan kent yaşamına ve ortaya çıkan olumsuzlukları çözmeye yönelik önerilerdir ve kentlerin durumları o kadar kötüleşmektedir ki; kent karşıtlığı bile (bahçe şehirler gibi) mekânsal ütopyanın konusudur.

Günümüzde bu anlamlandırma sanayi devrimi sonrasından başlayarak “hayal edilen ve gerçekleştirilebileceğine inanılması güç olduğu halde başarılı şey” olarak tanımlanabilir. Baş (2015, s. 81) bu konuya Wegner'e gönder-

me yaparak “ütopya anlatılarındaki düşsel toplulukların bir yandan ulusu meydana getiren modern öznenin inşa edilmesini, diğer yandan ulus devletin ihtiyaç duyduğu yeni mekânsallığın kurulmasını destekleyen bir mekanizma işlevi gördüğünü” belirtir.³ Burada sözü edilen yeni mekânsallık başarılı ülkünün hem kendi vatandaşlarına, hem de tüm dünyaya üçüncü boyutta, biraz da gösterişli olarak ifade edilmesidir.

Metin içerisinde kullanılan bir diğer kavram olan distopya ise genellikle ütöpik bir toplum anlayışının anti tezini tanımlamak için kullanılır. Distöpik bir toplum, otoriter – totaliter bir devlet modeli ya da benzer bir başka baskıcı sistem altında karakterize edilir.⁴

19. yüzyıl Avrupa'sında ilk ve son dönemi etkileyen ütöpist ve bilimsel sosyalizmin mekâna bakışı ve ütöpik olarak mekânı değerlendirışı veya kullanım önerileri geliştirme yaklaşımları ise daha farklıdır (Şenel, 1994, s.95, s.105). Artık sadece toplumsal veya fiziksel sorunlar değil, biçimlenmeye ve güçlenmeye başlayan kapitalizm de orta noktadadır.

Ankara'nın bir ütopya olarak nitelendirilmesi durumunda hangi noktadan ya da noktalardan ele alınabileceği düşünüldüğünde ise işin içine kavramsal olarak hem Erken Cumhuriyet Dönemini şekillendiren ideolojileri etkileyen ütöpik bakışlar, hem de yokluktan bir kent soylu nüfus ile birlikte bir başkent yaratılması, yani planlı başkentler konuları girer. 13 Ekim 1923'de Ankara başkent ilan edilmiş, aslında yeni rejim ile Osmanlı geçmişine mesafe koymaya yönelik dramatik ve tarihsel bir karar alınmıştır (Bozdoğan, 2012, s.82). 1927'ye kadar başkentliği hakkında ciddi muhalefet olan Ankara'nın,⁵ tartışmalar ne olursa olsun, modern bir başkent olarak seçilmesi ve imar edilmesi, cumhuriyetçi “tahayyül” besleyen milli bir destandır (Bozdoğan, 2012, s.83). Dikkat

1 Yunanca “*olmayan güzel yer*” (“yok/olmayan” anlamındaki “ou”, “mükemmel olan” anlamındaki “eu” ve “yer/toprak/ülke” anlamındaki “topos” sözcüklerinden türemiştir) İlk olarak 1516 yılında Thomas More tarafından yazılan *Ütopya* (De Optimo Reipublicae Statu deque Nova Insula Utopia veya kısaca Utopia), ‘*kavramsal olarak olmayan, olması arzu edilen*’dir. Gerçekleştiğinde artık ütopya kalmayacaktır.

2 Aslında bu durum günümüzde iyi kurgulandığında kentsel tasarımın güçlü bir kamu politikası olabileceğini göstermektedir (Bkz: Günay, 1999).

3 Ayrıca; 20. yüzyıl kent ütopyalarının ayrıntılı bir sınıflaması için bkz: Akkoyunlu, 2004, ss.5-21.

4 Kelime ilk defa John Stuart Mill tarafından kullanılmıştır. Filozofun Yunanca bilgisi göz önüne alınırsa, kelimeyi “*ütopyanın tersi*” olarak değil, “*kötü bir yer*” anlamında kullandığı anlaşılır. (“*dys/dis*”, “*kötü*”, “*hastalıklı*” ya da “*anormal*” anlamını, “ou” takısı ise “*yok*”, “*değil*” anlamını taşır) (<http://www.arasindakifark.net/utopya-ile-distopya-farki-nedir-nasil/>).

5 Tankut (1990, s.30), Mustafa Kemal'in adalet, eğitim ve sağlık hizmetlerinin dağıtılmasında bir ağırlık merkezi oluşturmanın önemini gayet iyi sezmiş olduğunu düşünmektedir. Ankara'nın fiili olarak seçilmesinden çok, savaş hükümetinin Ankara'da bulunmasının, onu fiilen başkent haline getirdiği şeklindeki teoriye karşı çıkar:

edilirse Ankara daha Cumhuriyet ilan edilmeden (29 Ekim 1923) başkentlik payesini almıştır (13 Ekim 1923).

Erken Cumhuriyet'in Toplumsal Devrim İdeolojileri ve Türk Ütopyaları

Mustafa Kemal Atatürk bürokrasi, eğitim ve toplumsal hayatın birçok alanında devrimler yapmaya kararlı olduğunu ifade eden konuşmalarında büyük Fransız Devrimi'nin kendisine esin kaynağı olduğunu belirtmektedir (Usta, 2004, s.155). Evrensel medeniyet ve milli kültür açısından bakılacak olursa; bunun 'milli kültür'ü yadsımak anlamına gelmediğinin altını hemen çizmek gerekir. "Cumhuriyet aydınları, başta Auguste Comte olmak üzere Fransız düşünürlerinin rasyonalist ve pozitivist fikirlerinden olduğu kadar Alman filozoflarının 'Kültür' hakkında tezlerinden de etkilenmişlerdi ve bunları tek bir kavram halinde sentezlemenin yollarını arıyorlardı" (Bozdoğan 2012, s.125).

Aslında ütopya gerçeklikten uzak görünseler de, içinde yaratıldıkları toplumsal gerçekliğe siyasal müdahaleler olarak ortaya çıkar ve müdahalelerinde etkili oldukları ölçüde toplumu dönüştüren maddi bir güç niteliği kazanırlar (Baş 2015, s. 81). Süreç son derece hızlı ve kararlıdır. Kronolojik olarak Cumhuriyet reformlarına bakıldığında, bunların rastgele kararlar olmadığı, aksine kapsamlı bir ulus devlet projesinin aşamaları olduğu görülür:

- Osmanlı Hanedanlığı'nın kaldırılması (1922)
- Ankara'nın başkent oluşu (1923)
- Cumhuriyet'in ilanı (1923)
- Anayasa'nın kabulü (1924)
- Laiklik ilkesinin kabulü (1924)
- Şeriatın kaldırılması (1924)
- Aşar vergisinin kaldırılması (1925)
- Kıyafet devrimi (1925)
- Tekke ve zaviyelerin kapatılması (1925)

- Latin takviminin kabulü (1925)
- Türk Medeni Kanunu'nun kabulü (1926)
- Adalet sistemi reformu (1927)
- Latin harflerinin kabulü ve Halkevleri'nin açılması (1928)
- Devletin dini ibaresinin Anayasa'dan çıkarılması (1928)
- Kadınlara Belediye seçimlerine girme hakkı tanınması (1930)
- Uluslararası ölçü birimlerinin kabulü (1931)
- Kadınlara seçimlere girme hakkı tanınması (1934)
- Soyadı kanunu (1934)

"Atatürk'ün yaptıkları bir bakıma (ilk Türk Ütopyaçıları sayılan) Ziya Paşa'nın, Namık Kemal'in, İsmail Gaspıralı'nın, Hüseyin Cahit Yalçın'ın, Abdullah Cevdet'in ve Kılıçzade Hakkı'nın rüyalarını gerçekleştirmektir" (Usta, 2004, s.157).⁶ Usta'nın (2004) kitabında da Türk Ütopya eserleri olarak nitelenen bu kitaplar⁷ Cumhuriyet devrimleri henüz başlamadan yazılmışlardır. Devrimi gerçekleştirenleri etkilemeleri olasıdır. Nitekim;

- Ziya Paşa ve Namık Kemal aynı zamanda I. Meşrutiyet'in önderlerinden olup Anayasa'yı yazan komisyondadırlar.
- İsmail Gaspıralı, Hüseyin Cahit Yalçın, Ziya Gökalp, Abdullah Cevdet ve Kılıçzade Hakkı Bey, 1908 Jöntürk Devrimi'ne öncülük eden İttihat ve Terakki'nin kadrolarındadırlar.
- Bütün bu kadrolar Kemalist Devrim'e bizzat katılmışlardır (Usta, 2004, s.160).

Bütün eserlerde dile getirilen devrimci öngörüler de gene Usta (2004) tarafından şöyle listelenmektedir:

- Bağımsız ve demokratik bir toplum,
- Laik bir toplum,
- Kadınların da yeri olan bir toplum,

6 "Ancak bunlar ona yetmiyordu; "Doğudan şimdi doğacak olana, güneşe bakınız. Bugün günün ağardığını nasıl görüyorsam, uzaktan bütün Doğu milletlerinin de uyanışını öyle görüyorum. Bağımsızlık ve hürriyetine kavuşacak daha çok kardeş millet vardır. Onların yeniden doğuşları şüphesiz ki ilerlemeye ve refaha yönelik olarak vuku bulacaktır. Bu milletler bütün güçlükere ve bütün engellere rağmen manileri yenecekler ve kendilerini bekleyen geleceğe ulaşacaklardır. Sömürgecilik ve emperyalizm yeryüzünde yok olacak ve yerlerine milletler arasında hiçbir renk, din ve ırk farkı gözetmeyen yeni bir ahenk ve işbirliği çağı geçecektir. Sizlere bu sözleri söyleyen Cumhurreisii değil, sadece Türk milletinin bir ferdi olarak Mustafa Kemal'dir. Bu hususa bilhassa nazarı dikkatinizi çekerim" (Usta, 2004, s.157-158'de aktarıldığı gibi).

7 Türk Ütopya Eserleri; Ruya (Ziya Paşa), Ruya (Namık Kemal), Dar ür rahat Müslümanları (İsmail Gaspıralı), Hayat-ı Muhayyel (Hüseyin Cahit Yalçın), Pek Uyanık Bir Uykü (İ. Hakkı Kılıçzade), Serbest İnsanlar Ülkesinde (Ahmet Ağaoğlu), Rüyada Terakki ve Medeniyet-i İslamiyet-i Rüyey (Molla Davudzade Mustafa Nazım Erzurumi).

- Eğitim ve bilimin önemini kavramış bir toplum,
- Zenginliğe, refah ve mutluluğa ulaşacak ekonomik reformları yapabilmiş bir toplum.

Cumhuriyet'in Ütopyası Ankara

Ankara genç Cumhuriyet'in gerçekleştirmek zorunda olduğu bir ütopya idi. Cumhuriyet, öncelikle sınırları içerisinde, dönüştürülmesi de amaçlanan toplum için günlük yaşam başta olmak üzere kısa ve uzun erimli projeleri hayata geçirebilmeli, bunu anlatabilmeli; aynı şeyi diğer ülkelere de somut olarak ispat edebilmeli idi (Şekil 1).

Leonid-Friedrich'in 1923 Ocak ayında Berlin'de kaleme aldıkları kitabın başlangıcında aynı dönem Avrupası hakkında çarpıcı gözlemler de bulunmaktadır:

Şekil 1. Zeki Faik İzer, İnkılap Yolunda, 1933 (Erken dönem Cumhuriyet afişlerine tipik ve ünlü bir örnektir).

Kaynak: İzer, 1933.

Şimdi bu kitabı oluşturan mektuplarda, bizim Anadolu'daki çeşitli maceralarımızın heyecanlı öykülerini bulacaklarını umanlar, bunların Ankara ülkesinin gelişme süreci üstüne tarihi araştırmalar olduğunu sananlar kadar hayal kırıklığına uğrayacaklardır. Amacımız, daha çok orada gördüklerimize ve işittiklerimize dayanarak, bir devrimin bugün doğuda nasıl yürüdüğünü anlamak. Ve şimdi Almanya'da Komünistler olarak, Ankara'da olup biten şeylerle ilgileniyorsak, bu orada olanların kapitalist dünyada yer alan, Almanya'ya doğrudan doğruya ilgilendiren uluslararası altüst oluşun çok önemli bir parçasını oluşturmasından ötürüdür. Çünkü Avrupa'nın kendisinde bulanık duran bir şey Ankara'da açık açık görülmektedir: Avrupa kapitalizminin çözülüşü (Leonid-Friedrich, 1994, s.10).

Sert bir Komintern⁸ söylemin hâkim olması elbette yazarların zaten gözlemci sıfatı ile 1922 Eylülünde yapılan Türkiye Halk İştirakiyyun Fırkası Kongresi'ne⁹ katılmalarından ötürüdür. Önemli olan, Kurtuluş Savaşı'nın özellikle Müslüman sömürgeler üzerinde etki yapmış olması ve bunun sömürgelerden oluşan imparatorlukları oldukça sarstığıdır:

Kemalist ordu İzmir yönünde ileri yürüyüşüne başlıyor. Kemalist Türk basın, İngilizler de dâhil dünyada hiçbir şeyin İstanbul'un Türklerce yeniden fethine engel olamayacağını öne sürüyor. İngiltere Kemal Paşa'ya karşı asker ve donanma göndermeye kalkışırsa, bütün İslam dünyası ayaklanacak ve Kutsal Savaş (Cihat) ilan edilecek (Leonid-Friedrich, 1994, s.15).

Mekânsal ütopyanın gerçekleşmesi konusuna tekrar dönüldüğünde, 1922'lerin, üzerine ütopya inşa edilecek olan Ankara'sı şöyle anlatılmaktadır;¹⁰

- 8 Komintern: (Rusçası: Коммунистический интернационал, Komünist Enternasyonal – Komünist Enternasyonal ya da Üçüncü Enternasyonal olarak da bilinir) 1919 Mart'ında, savaş komünizmi döneminin (1918-1921) ortasında Vladimir Lenin ve Sovyetler Birliği Komünist Partisi tarafından kurulan, "silahlı kuvvetler de dâhil tüm mümkün araçlarla uluslararası burjuvaziyi yıkmak ve devletin tamamen yok oluşu için bir geçiş aşaması demek olan Uluslararası Sovyet Cumhuriyetini yaratmak için" mücadele etme amacı güden uluslararası bir komünist örgüt. Komünist Enternasyonal, değişik ülkelerdeki komünist partilerin, birleşik bir komünist dünya partisi halindeki birliğidir (Dimitrov, 2002, s. 122).
- 9 Halk İştirakiyyun Fırkası, Kurtuluş Savaşı sırasında Anadolu'da komünist çalışma yürüten partidir. Türkiye Komünist Partisi, 7 Aralık 1920'de Ankara'da Halk Zümresi ve Yeşil Ordu ile beraber çalışacağını bildirerek Türkiye Halk İştirakiyyun Fırkası (THİF) programını ve kuruluş bildirgesini yayınladı. Türkiye Komünist Partisi'nin yasal kolu olan THİF böylece Türkiye'nin ilk yasal komünist partisi oldu. Yayın organı Emek olan parti, işçilere ve yoksul köylülere yönelik bir politik çalışma yapıyordu; Ocak 1921'de kapatıldı. Sakarya Savaşı'ndan sonra partinin çalışmalarına tekrar izin verildi. 15 Ağustos 1922'de Ankara'da ilk kongresini yaptı. İzinsiz kongre yapması ve Komintern'in kongresine katılması nedeniyle parti 12 Eylül 1922'de yeniden kapatıldı. Ağustos 1923'de yöneticiler hapis cezasına çarptırıldı (https://tr.wikipedia.org/wiki/Türkiye_Halk_İştirakiyyun_Fırkası). Yazarın Notu : Leonid – Friedrich ve Ankara'ya gelişleri hakkında makalenin sonunda ek bilgi verilmektedir (Bkz: EK).
- 10 "Almanya'da eskiden bilinen ve Enver Paşa idaresinde İkinci Wilhelm'in müttefiki olarak savaşa katılan eski Türkiye yok artık. Yeni Türkiye'nin Boğaziçi'ndeki "Hasta Adam" ile hiçbir ilgisi yok. Türkiye'nin sembolü artık İstanbul'da Altın Boynuz (Haliç) değil; Yeni Türkiye Ankara adı ile tanımlanıyor." (Leonid – Friedrich, 1985, s. 43).

Ankara nedir? Üstünde çok eski zamanlardan kalma muhteşem kale harabelerinin bulunduğu bir tepenin etrafındaki 50.000 nüfuslu eski ve gerçek bir doğu şehri. Yalnızca yerliler Ankara'nın girdili çıktılı sokaklarında yollarını bulabiliyorlar ve yalnız onlar – bizim ilk on dört günde yaptığımız gibi – eski mezarlıkların yanından geçerek bütün bir şehrin etrafını dolaşmaya mecbur kalmadan şehrin bir ucundan diğer bir ucuna nasıl gidileceğini biliyorlar. Yıllar önce şehrin bir kısmının yanıp kül olduğu labirenti görmemekte ancak orada (eski mezarların olduğu yerde) olanaklı. Ve bütün doğu kentleri gibi Ankara da çok pis, çok kuru, toz her cins haşaratla dolu. Bir Avrupalı için soluk alacak havayı bulmak bir hayli zor. Buna karşılık her yerde bol miktarda mikrop var; özellikle sıtma hastalığı gerek yerliler gerek Avrupalılar arasında yaygın (Leonid-Friedrich, 1994, ss.43-44).

Benzer şekilde, aynı tarihlerde Anadolu'da olan İngiliz gazeteci Ellison da Ankara'yı şöyle anlatır:

Odonla çalışan küçük şimendifer, uzun yükünü tepelere çekmeye çalışıyor.

- 'Bak' dedi Yarbay, 'İşte Ankara'.
- 'Şu tepedeki küçük köy mü?'
- O köy değildir, şehirdir' diye düzeltti.

Ama yine de beklediğim bu olmadığını düşündüm. Böyle ufacık bir yer bu kadar büyük bir ad taşısın? Bu kadar uzak yoldan görmek için geldiğim Yeni Türkiye'nin kalbi ile ilk tanışmam işte böyle oldu. Yakında milliyetçilerin kahramanları ile de tanışacağım (Ellison, 1973, s.129).

Yazarlara göre de yarının Ankara'sı aslında Kemalist Türkiye'nin sembolüdür. Artık dünya savaşının yok ettiği eski imparatorluğun yıkıntıları üzerine yeni bir Türkiye yükselmektedir ve bu bir gurur kaynağıdır. Bozdoğan'ın da vurguladığı gibi Le Corbusier'in sözlerinin "melankolik bir tınısı" da vardır.

Bir süre önce Haliç'in uzak ucunda, "Avrupa'nın Tatlı Suları" kıyısında, suları yaran kayıkların üzerindeki sayısız gramofonun sızlanışını dinliyordum. Ve

Abdülhamid'in öldüğünü, Jön Türkler'in başa geçtiğini, Çarşı'daki tabelaların değişmeye başladığını ve Batı'nın zafer kazanmakta olduğunu fark ettim. İşte bugün karşımızda Ankara ve Mustafa Kemal'in anıtı duruyor! Olaylar hızla geliyor. Zar atılmış durumda: Asırlık bir medeniyet daha yıkılıyor (Bozdoğan, 2012, s.15'de aktarıldığı gibi).

Aslında 1920'lerde başka Batılı yorumcular da genç Türkiye Cumhuriyeti'ne, biraz da şüphe ile bakmış; hatta Osmanlı'ya yönelik bir nostalji sergilemişlerdir (Bozdoğan, 2012, s.15). Bozdoğan aynı dönemde Congrès Internationaux d'Architecture Moderne (CIAM) etkisi ile Modern Hareket'in mimarlık ve şehircilik ilkelerinin artık yeni kuşak tarafından ilerici ve rasyonel bir ifade olarak (modern zeitgeist) benimsendiğini vurgular.

... bu mimarının modern, imparatorluk sonrası cumhuriyet Türkiye'si'nin başkenti Ankara'ya geliştiği ülkenin yirminci yüzyıla girişini işaret eden tarihsel bir an olarak kutlandı. ... 1930'larda Cumhuriyet Ankara'sı modernizmin ulus inşası ve devlet iktidarı ile kurduğu tarihsel ittifakın – ki; 'yüksek modernizm' terimi bu ittifaktan doğacaktı – ilk tezahürlerinden biriydi (Bozdoğan, 2012, s.17).

Ankara'da ilk defa tanımlanan "modern ve yeni yaşama ilişkin uygulamalar" 20. yüzyılın ilk yarısının sonuna, aslında son ana kadar taraf olunmayan İkinci Dünya Savaşı sonuna kadar önemlidir. Bu tarihler aslında bir başka yeni kentsel yaşamı tarifleyen Demokrat Parti zamanına da denk gelmektedir. Cumhuriyetin ve simgesi Ankara'nın da kurumsal ve mekânsal olarak oluşturulduğu bu süreçte modernleşmeyi temel kabul eden resmi ideoloji bu politikasında son derece tavizsizdir (Bayraktar, 2016). Aslında Atatürk, bağımsız ulus devletlerin aynı uygarlık kavramlarını temsil edebileceğine ve etmesi gerektiğine de inanmıştı (Franck Atalay, 2015, s. 22).¹¹

Bu açıdan bakıldığında Ankara başkent olduktan sonra merkez Ulus'ta, ardından kentin gelişimine bağlı olarak merkez özellikleri kazanmaya başlayan Kızılay'da ve özelleşmiş yerler olarak Cebeci ve Maltepe'de modern ve yeni bir yaşamdan söz etmek mümkündür (Bayraktar, 2016, s.68).

11 Atatürk Ankara'da 29 Ekim 1923'de Cumhuriyet'in ilanı sırasında yaptığı konuşmada "memleketler çeşitlidir, ama medeniyet birdir ve bir milletin gelişmesi için bu tek medeniyete katılması lazımdır" demektedir (Palazoğlu, 1998, s. 422).

Şekil 2. Ankara 1933, Cumhuriyet'in 10. Yıl kutlamaları.
Kaynak: Zeki Kamil Ülkenli kişisel koleksiyonu.

Şekil 3. Ankara 1933, Cumhuriyet'in 10. Yıl kutlamaları.
Kaynak: Zeki Kamil Ülkenli kişisel koleksiyonu.

Ankara'nın "halet-i ruhiyesi" 1933 yılında Cumhuriyet'in onuncu yıl törenlerinde tam anlamı ile anlaşılabilir. Genç Cumhuriyet on yaşındadır ve başkentte coşkuyla kutlanmaktadır (Şekil 2 ve 3).

Bozdoğan aynı dönem için Yedigün dergisinden bir pasajı şöyle aktarmaktadır: "Ankara'nın meydana gelişi coğrafyaya rağmen manevi Avrupa haritasını değiştirmiş demektir. Artık Avrupa oradan başlıyor diyebileceğiz. İnkılabımızın gayesi zaten bu değil miydi?" (Bozdoğan 2012, s.83'de aktarıldığı gibi).

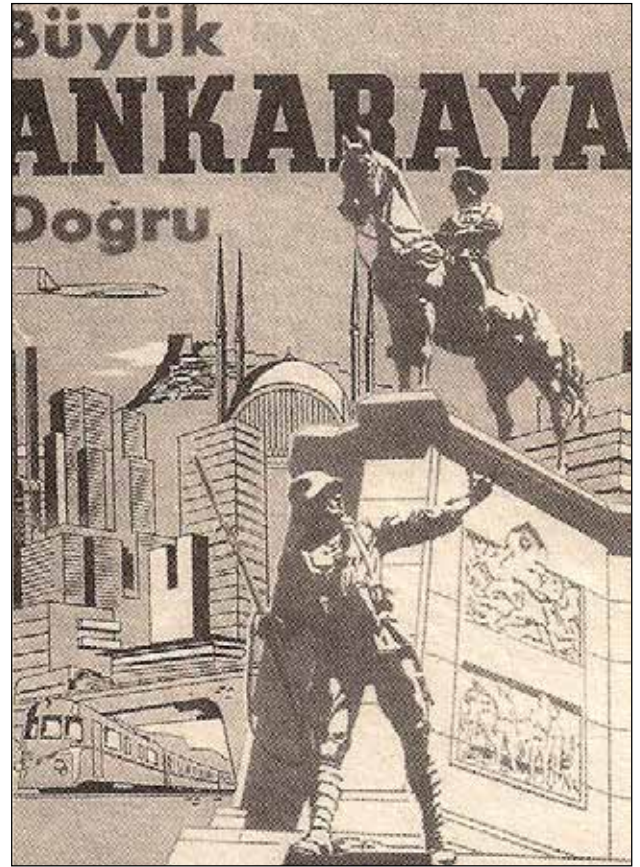
Planlanmış başkentler yani başkentlik işlevini fonksiyonunu üstlenmek için sıfırdan veya mevcut bir şehrin

dokusu üzerinde planlanan şehirler, öncelikle ulus inşası gayretinin ve gururun simgesidirler (Bozdoğan, 2012, s.83). Zaten bunun hem vatandaşlara hem de tüm dünyaya gösterilmesi esastır. Bu yüzden imge ve karakterlerini mevcut bir şehirden almaları mümkün değildir (Tankut, 1990, s. 28). Bu dönemde Ankara ile ilgili afiş ve haberlerde bu vurgulara rastlanır. Şehir modernizm ile özdeşleştirilen soyut, geometrik bir ütopya'dır (Şekil 4).

Ankara'nın geçmişi önemsizdir, bu ise Ankara'yı genç cumhuriyet için büyük hayallerin hayata geçirilebileceği bir *tabula rasa*¹² yapmaktadır (Bozdoğan, 2012, s.83) (Şekil 5).

Şekil 4. Ankara Construit, La Turquie Kemaliste, Nisan 1935. Kaynak: Bozdoğan, 2012.

Şekil 5. Büyük Ankaraya Doğru kitabının kapak görseli. Kaynak: Büyük Ankaraya Doğru, 1957.

¹² Tabula rasa veya tabula rosa John Locke'un ortaya attığı "boş levha" önermesine işaret eder. Bir ampirist olan Hume'a göre, zihnimizde doğuştan gelen bir fikir yoktur. Bununla birlikte, Hume, nedenselliğe de karşı çıkar. Şeyler arasında kurduğumuz zamansal ve uzamsal ilişkiler, onların kendilerinde özellikleri değil, bizim deneysel alışkanlıklarımızla ilgilidir. Buradaki "deneysel" kavramı bilinçli yürütülmüş bir aşama değil, salt tanıklıktır. Olgular arasındaki bağıntıları, kendi yöntemlerimizle bilemez, sadece onlara atıflarda bulunuruz, doğa kurallarıyla işlemez; insanlar, doğayı ya da olguları algılayabilmek için, sistemler, formüller, öncelik-sonralık ilişkileri kurarlar (Tabula rasa, 2017).

Cumhuriyet'in ilanından sadece bir yıl sonra, 1924'te, Resimli Ay dergisindeki bir yazıyı aktaran Bozdoğan ilk popüler sanayi ve ileri teknoloji imgelerinin aşına olunmayan biçimlerinin hayranlık uyandıracak şekilde adeta birer bilim kurgu eseri gibi sunulmasının aslında "yer ve ülke gibi tikelliklerden bağımsız evrensel bir insanlık geleceği adına" ulaşılmaya hedeflenen bir gelecek olduğunu vurgular. Genç cumhuriyetin de yürümek istediği yol işte tam olarak budur (Şekil 6 ve 7).

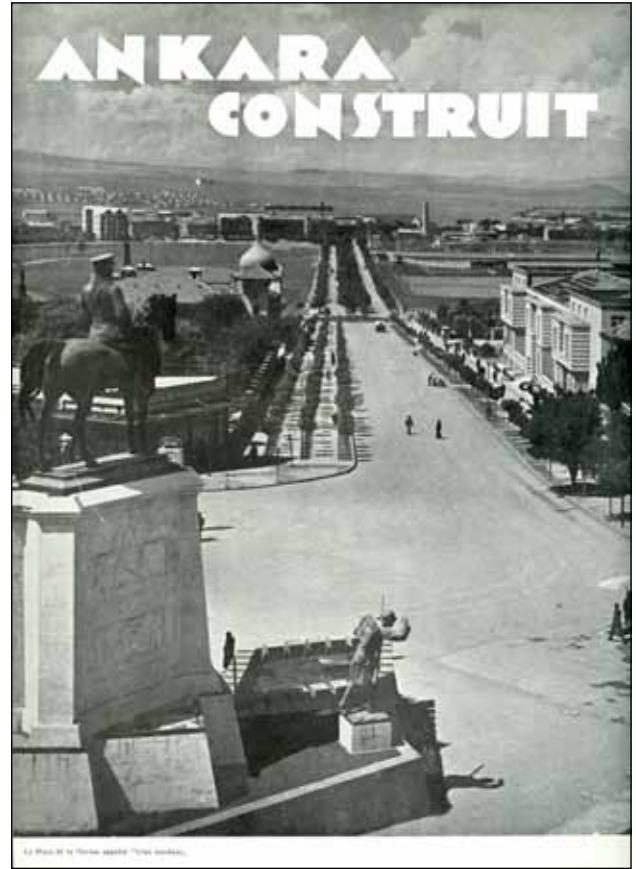

Şekil 6. Ankara'da inşa edilmekte olan küçük ve mütevazı başkentimiz" (Muhit dergisi, 1929, no.10) yazısında kullanılan afiş (Altaki imge 1928 Berlin Alexanderplatz yarışmasından ama belirtilmemiş.)

Kaynak: Bozdoğan 2012, s.134.

Başkent Ankara için 1927'de açılan planlama yarışmasını¹³ kazanan Prof. Dr. Hermann Jansen dönemin tanınmış plancılarından (Şekil 8). Jansen ile başlayan dönemde Nazilerden kaçan birçok bilim adamı ile birlikte birçok mimar da Ankara'ya gelmiş ve Ankara'yı şekillendiren, mimarisinin ana hatlarını oluşturan önemli eserler vermişlerdir.

Ankara'nın imarı başlı başına önemli bir konu olduğu gibi düzenlemeler fiziki olarak gerçekleştirilmeye başladığında yazılı basında da gururla duyurulmaktadır:

Şekil 7. La Turquie Kemaliste, Nisan 1937.

Kaynak: Bozdoğan, 2012.

13 Ankara Şehremaneti tarafından görevlendirilen seçici heyet işi Prof. Ludwig Hoffman'a önermek üzere Berlin'e gitmişti. Hoffman yaşı nedeni ile uzun seyahatler yapmak istemediğini belirterek projeyi alamayacağını söyleyip, yerine Hermann Jansen ve Joseph Brix'i önerdi. Komite, Fransız hükümeti başmimar Léon Jaussely'yi de alarak bir yarışma açmaya karar verdi (Tankut, 1990, s. 46).

Dört bin yıllık değişken Türk tarihinde ilk defa olarak evler, himaye ararcasına Kale'nin etrafına sıkışmıyorlar; bilakis, Ankara aşağıya, düzlüklere inerek yayılıyor, çizilen geniş bir inşa ve imar planına göre sağlam bir ikamet ve sakin bir iş mahalli oluyor. İnşaat yedi yıldan beri devam ediyor ve Profesör Jansen yedi yıldan beri Ankara'nın imar işini idare ediyor (Eski Ankara, 1936, 15 Ağustos, s. 8).

Ankara geleceğin, İstanbul mazinin şehridir. İkincisinde şehre gelen misafir sürekli Osmanlı yöneticilerini, camileri, tarih kitaplarını düşünür [...] ve artık geleceğe umutla bakan sokaktaki Türkler tarafından kasten

unutulmuş geçmişin izlerine odaklanır. Bugünün ve yarının Türkiye'sini anlamak isteyenler ise ilk trenle Ankara'ya [...] sonsuz gençliğin muazzam şehrine gitmelidir. [...] Şehir, okuldaki ilk günü için yüzü yeni yıkanmış bir delikanlının gibi tertemiz ışıltıyor. [...] Otele gidiş yolumuzda [kaldırım taşlarıyla] döşenmiş sokakların genişliği [...] ve binaların özellikle seçilmiş modern hatları bizi şaşırtıyor. [...] "Evet, daha her şey çok yeni tabii. Şehri son on beş senedir inşa ediyoruz ve daha yapacak çok şey var" diye özür diliyor taksi sürücüsü, [hafif gururlanarak] ama utanarak değil. "Biliyorsunuz, sıfırdan başladık.¹⁴ (Akcan, 2009, s. 42'de aktarıldığı gibi).

Şekil 8. Ankara planlama yarışması için biraraya gelen jüri azaları. Kaynak: Ankaranın Planı, 27 Mayıs 1929.

14 Akcan bu alıntıyı La Turquie Kemaliste'in 48. sayısından çevirmiştir.

Tankut (1984, s. 303), “Türk Urbanizmi”nin Ankara ile başladığını ifade eder. Bu kentin yapımı ile Türk Ulusunun yapı geleneği tazelenmekte, imar bilincinde yeni bir kuşak yetişmektedir. Jansen Planı 1930’lu yıllardan başlayarak 1950’li yılların sonuna kadar Ankara’nın kentsel gelişimini yönlendirmiştir: “Cumhuriyet’in ilan edildiği dönemde, 1924 yılından başlayarak Jansen Planı’nın yürürlüğe girdiği 1932 yılına kadar olan uygulamalar ise Lörcher

tarafından hazırlanan Plan ile biçimlenmiştir. Bu planlama çalışmaları ve bunları izleyen Uybadin – Yücel Planı ile Ankara’nın çekirdek alanı oluşturulmuştur” (Günay, 2005, s. 61). Bu sırada uygulamalarda temel alınan belge ise tamamı uygulanmayan, Berlinli Mimar Carl Christoph Lörcher tarafından yapılan plandır. Bu plan (Şekil 9) Ulus ve Kızılay’da merkez işlevleri oluşturacak dokunun temelindedir:

Şekil 9. 1924 Lörcher Planı ve 1924 Ankara kent sınırı.

Kaynak: Günay, 2005.

Plan yoğun ve toplu bir biçim önermektedir. İstasyon çevresini merkez yapma, Ulus merkezini bu yapıya uyarlama ve merkez istasyondan yayılan merkez işlevleriyle bütünleştirme ve Dışkapı'nın geliştirilme çabası gerçekleşmeyen Batı kenti modeli olarak kalacak; Gar, Jansen Planı ile kentten yalıtılacaktır. Plan aynı zamanda mevcut kentin büyük bir bölümüne de yenileme önermiş, İstasyon caddesi ve İstasyon ile Cebeci arasında kurgulanan Talat Paşa Bulvarı bu planla belirlenmiştir. Güney'de Yenişehir dokusu oluşturulmuştur. Atatürk Bulvarı boyunca Sıhhiye Meydanı, Zafer Meydanı, Tuna ve İzmir Caddeleri giriş bu plana göre biçimlenmektedir (Cengizkan, 2004; Günay, 2005, s. 67).

Günay aynı zamanda şu tanımlamaları da yapmaktadır: Atatürk Bulvarı'nın doğu ve batısındaki ızgara türü düzenlemeler bulvara açı ile saplanmakta; Batı kentlerinde görülen gerçek ızgara plan oluşmamaktadır. Atatürk Bulvarı, Ulus ve Kızılay arasındaki tek omurgadır ve alternatifi olmaması günümüzde de varlığını sürdüren sorunu yaratmıştır. Plan aynı zamanda kentin büyümesine ilişkin öngörülerden ve stratejilerden yoksundur, zira planın yapıldığı dönemde öncelik kentin acilen yapılaşması ve kamu binalarına yer seçimidir. Kızılay ve Yenişehir'de önerilen villa türü yapılaşma Kızılay'ın merkezi iş alanı karakteri kazanması ile yol dokusu ve yoğunluklar yetersiz kalacak; yık-yap süreci başlayacaktır (Günay, 2005, s. 69).¹⁵

1932 yılında uygulamaları başlayan Jansen Planı'nda yer alan bazı planlama kararları kendisine verilmiş, bu kararlardan bazıları Jansen'in ana planlama ilkelerini de etkilemiştir (Şekil 10).

Lörcher'in projesi kabul edilmese de,¹⁶ önerdiği bazı fikirler uygulamaya geçirilmiş ve 1927'de düzenlenen imar planı yarışmasında veri olarak kullanılmıştır. "Lörcher daha sonra telif hakları için bu yarışmanın birincisi Hermann Jansen'e dava açmış ama sonuç alamamıştır (Akcan, 2009, s.43). "Jansen bu kararlardan oldukça rahatsızdır: Jansen kenti Yenişehir kesimine geliştirmekten çok Etlik sırtlarına geliştirmek istemektedir. Böylece hem kentin demiryolu ile bölünmesi önlenecek, hem de iklim koşullarına daha uygun bir kent doğacaktır" (Yavuz, 1981, s.26).

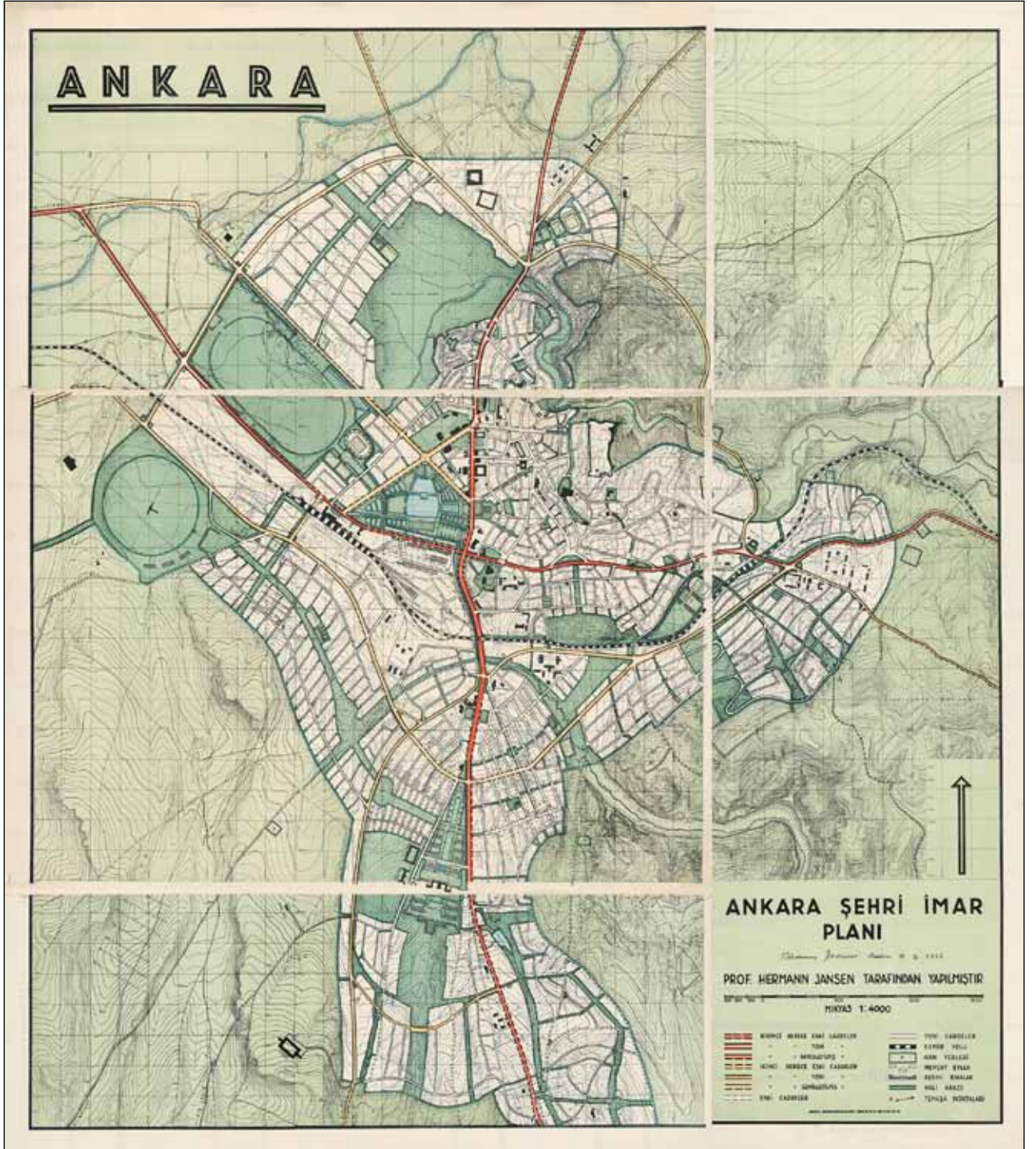
Dolayısıyla Jansen Planı da Lörcher Planı gibi kenti kuzey-güney yönünde geliştirmiştir. Bu konum daha sonra yaşanacak olan kirlenme ve ulaşım sorunlarına neden olacak olan jeomorfolojik çanak içerisine sıkışmayla sonuçlanmıştır. Merkez yapısı baskın olarak kurgulanmadığından güçlü bir şekilde gelişememiş, uygulamadan sadece 10 yıl sonra planın fiziksel önerileri yetersiz kalmaya başlamıştır. En etkin parça ise Bakanlıklar bölgesi ile birlikte tasarlanan omurgadır. Planda ciddi bir biçim endişesi vardır (Günay, 2005, s. 80 ve s.115). Jansen aslında kendisini Stædtbau (şehir yapımıcılığı, şehircilik) disiplini içinde Stædtarkitekt (şehir mimarı) olarak tanımlamaktadır (Cengizkan, 2005, s.29; Tankut, 1990, s. 47). Tankut, planın özünde ayrıca şu noktalara da dikkat çekmektedir: Plan; "Kentsel estetik sergileyecek bir kentsel çevre, başka bir deyişle, kentin içinde yaşayanlarda yoğun duygular yaratan bir kent imajı; öyle ki, bu yoğun duygular hazdan gurura uzansın ve kentlileri kentsel çevre ile özdeşleştirerek o'na sahip çıkarsın" (Cengizkan, 2005, s.52'de aktarıldığı gibi). Nihayetinde Atatürk'ün "yeni vatan, yeni sosyete, yeni devlet" olarak Cumhuriyet Halk Partisi 4. kurultayında özetlediği modernleşme süreci Ankara ile başlamıştır (C.H.P. 4. Büyük Kurultay Görüşmeleri Tutulgası, 1935, s.15): "Modernleşme sürecinin başlatıldığı başkentte yeni bir yaşam şeklini de oluşturmak amacına hizmet edecek kent planlamasının önemli yapısal özelliklerinden birisi de; modernitenin izlerini taşıyacak kentlerde toplumun bir araya gelip vakit geçireceği meydan (mekân) kurgusudur" (Türkyılmaz, 2015, s.105).

Jansen 1936 ile 1938 yılları arasında İzmit, Adana, Ceyhan, Tarsus, Mersin ve Gaziantep için de planlar hazırlamıştır. Bu planlarda tasarlanan konut tipleri bölgesel farklılık gözetmeksizin birbirlerine benzemektedirler:

Bütün ülkeye yayılacak birkaç konut tipolojisi belirlemek, Kemalist ulus-kurma projesiyle de örtüşüyordu. Bu program, etnik ya da dinsel farklara, değişik yaşam biçimlerine bakmaksızın, halkın tümünü ulus devletin tekleştirici şemsiyesi altında toplamayı hedefliyordu [...] Bu ideal, giderek şiddeti artan kentleşme baskılarının altında kaldığında, aynı parsel sınırları üzerinde daha yüksek ve yoğun (dolayısıyla temel imgelemi

15 Ankara'nın çekirdek dokusunu oluşturan planlama çalışmalarının karşılaştırmalı bir araştırması için bkz: Günay, 2005.

16 "Lörcher'in önerdiği konut tipolojisinin yoğunluğu hızla artan nüfus için fazla seyrek, yeşil alanlar fazla büyük, Kale'nin onarım planı ise fazla pahalı bulundu ve Ankara Şehremaneti projesi reddetti" (Akcan 2009, s.44'de aktarıldığı gibi).

Şekil 10. Jansen Planı.

Kaynak: Baykan Günay kişisel koleksiyonu.

tamamen bozan) apartmanların inşa edilmesiyle, bugünkü Türk kentlerinin çehresini yarattı” (Akcan, 2009, s. 85).

Atatürk Orman Çiftliği; Ankara'nın Ütopyası

Kentli bir toplum yaratmak genç cumhuriyetin ütopyasının önemli bir ayağı idi. Bu sadece taklit olarak kalmayıp gündelik kent yaşamından, kullanılacak mekânlara, adab-ı muâşeretten¹⁷ birlikte yaşama kurallarına kadar içselleştirilecekti (Şekil 11).

Ankara'nın imarı için çalışmalar Cumhuriyetin ilanından hemen sonra, savaştan yeni çıkmış olmasının

tüm olumsuzluklarına rağmen derhal başlatılmıştır. Cumhuriyetin kurulmasından sadece iki sene sonra başkentte plan (Lörcher) uygulaması yapılırken, eğitim kurumları ile beraber parklar, spor tesisleri ve halka açık rekreasyon alanları inşa edilmeye başlanmıştır. Aynı dönemin İtalya ve Almanya'sında olduğu gibi, milliyetçi söylemde yoğun bir gençlik ve sağlık “kült'ü” vardır: “İdealize edilen gençlik ve sağlık nitelikleri, yaşlı imparatorlukla ya da Osmanlı İmparatorluğu'na on dokuzuncu yüzyılda verilen adla 'Avrupa'nın Hasta Adamı'yla arasındaki bağları başarı ile koparmış bir devleti imliyordu” (Bozdoğan, 2012, s.91).

Bozdoğan, 19 Mayıs Stadyumu, Gençlik Parkı, Atatürk Orman Çiftliği ve Çubuk Barajı piknik alanlarını 1930'ları en iyi temsil eden kamu alanları olarak tanımlar. Atatürk Orman Çiftliği gerek içerdiği kentsel işlevler, gerek bizzat Atatürk'ün yaşam alanı olan köşkünün de içerisinde olmasından ötürü Ankaralıları için bir gurur kaynağıdır. Atatürk sadece ulu bir önder olmayıp çiftlikte rastlanabilecek de bir insandır. Dolayısıyla bunu bilmek, hafta sonlarında bu modern muhitte ürünlerini de tüketerek zaman geçirmek Ankaralıları için önemli bir sosyal faaliyettir. Bozkırın ortasında tarım ve hayvancılık yapmak, ürün almak, ürünleri işleyecek modern tesisler kurmak ve bu taze ürünleri ucuza Ankaralıları sunmak, burada yemyeşil bir orman vücuda getirmek son derece gurur duyulan; şehirlileştirilmeye çalışılan köylü nüfus için de milletin efendisi olduklarını ifadeye yönelik bir çabadır. Bunlar içerisinde yaban doğayı ehliileştirmek, doğaya hükmetmek, toprağa milli mülk olarak sahip çıkmak da idealize edilmiş edimlerdir (Bozdoğan, 2012, 93). Leonid-Friedrich'e göre bu edimleri hayata geçirmek için sahip olunan vizyon, cumhuriyeti kuran kadronun iyi bir eğitime sahip oluşundan kaynaklanmaktadır: “Bu ulusal hareket ne kadar kuvvetlidir ve kimlere dayanıyor? Doğrudan doğruya halkın kendisine, yani köylülere ... şehirli burjuvaziye dayanıyor....yani, propagandaları ile halkın en içine işleyen aydın takımı” (Leonid-Friedrich, 1994, s.18).

Osmanlı geleneğinden gelen genç cumhuriyetin kurucu kadrosu da bilindiği üzere yabancı dil bilen, üst düzey askeri okul mezunlarıdır ve mesleklerinde ciddi tecrübeleri bizzat cephelerde hem savaşarak hem de en zor döneminde imparatorluğun durumunu sorgulayarak edinmişlerdir.

Şekil 11. Dönemin İhap Hulusi imzalı bilgilendirme afişlerinden.

Kaynak: Görey, t.y.

17 Görgü kuralları.

AOÇ'nin Kuruluşu

Gazi Orman Çiftliği fiilen 5 Mayıs 1925'de Mustafa Kemal'in de bizzat katılımı ile küçük bir ekip tarafından bugün Gazi Mahallesi karşısında olan ve daha sonra bir kısmı Gençlerbirliği Spor Kulübü ve Binicilik İhtisas Kulübü'ne kiraya verilmiş olan tarlaya ekim yapılarak hayata geçirilmiştir¹⁸ (Şekil 12).

Aynı zamanda, Atatürk'ün 1936 ve 1937 yıllarında yaptığı Meclis açılış konuşmalarından da anlaşılacağı üzere Toprak Reformu konusunda ciddi hazırlıklar ve çalışmalar vardır: "Toprak Kanunu'nun bir neticeye varmasını Kamutay'ın yüksek hizmetinden beklerim. Her çiftçi ailesinin, geçineceği ve çalışacağı toprağa malik olması, behemehal lazımdır. Vatanın sağlam temeli ve imarı bu esastır. Bundan fazla olarak, büyük araziyi modern vasıtalarla işletip vatana fazla istihsal temin edilmesini teşvik etmek isteriz" (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, 1959, C1, s.386). Aynı şekilde Atatürk, tarımın milli ekonominin temeli olduğunu, köylüler – çiftçiler için kolay anlaşılabilir ve uygulanabilir bir tarım rejiminin tanımlanmasının önemini vurgulamaktadır (Öztoprak, 2006, ss. 6-7). Atatürk, 1937 yılı Meclis açılış konuşmasında her çiftçi

ailesinin bir çift küçük veya büyükbaş hayvana sahip olması gerektiğine, saban yerine pulluğun önemine, modern tarım tekniklerini ve yakın köylerin ortak kullanabilecekleri hasat makinalarına değinir. Bütün bunlar o sırada çiftlikte vardır. Atölyeler aslında pulluk fabrikası olarak kurulmuşlardır. Çiftlik modern hayvancılık ve tarım için olduğu kadar ürünlerinin işlenip sunulmasında da canlı bir örnektir ve çevre köylerin (Balgat, Macun, İvedik; biraz daha uzak olsalar da, Alacaatlı, Kutuğun,¹⁹ İncek, vb.) ortak kullanımları için çiftlikte bir değirmen de bulunmaktadır.

Genç cumhuriyetin bir diğer çabası da, daha sonra örnek tarım merkezleri olabilecek nüveleri bölgesel iklim ve toprak koşullarına göre yapılandırıp oluşturmaktır. Bu çiftlikler modern tarımsal mekanizasyonun uygulandığı, ürünlerin hijyenik olarak işlendiği örnek işletmeler olacaktır (Şekil 13).

Milletin efendisi olarak nitelenen köylüler böylece ekonominin temel taşı olan tarımsal aktiviteleri layığı ile gerçekleştirirken yeni Anadolu insanı da yaratılabilecektir. Çiftlik bunlara ek olarak Ankara için önemli bir rekreasyon alanı olacak, Gazi Çiftliği tren istasyonuna ek olarak şehre düzenli otobüs seferleri başlatılacak, Bira Fabrikası

Şekil 12. AOÇ kuruluşu.
Kaynak: Ankarada Gazi Orman Çiftliği, 1933.

18 Kamil Ülkenli'den aktaran Orgun Ülkenli (Ülkenli, 2016).

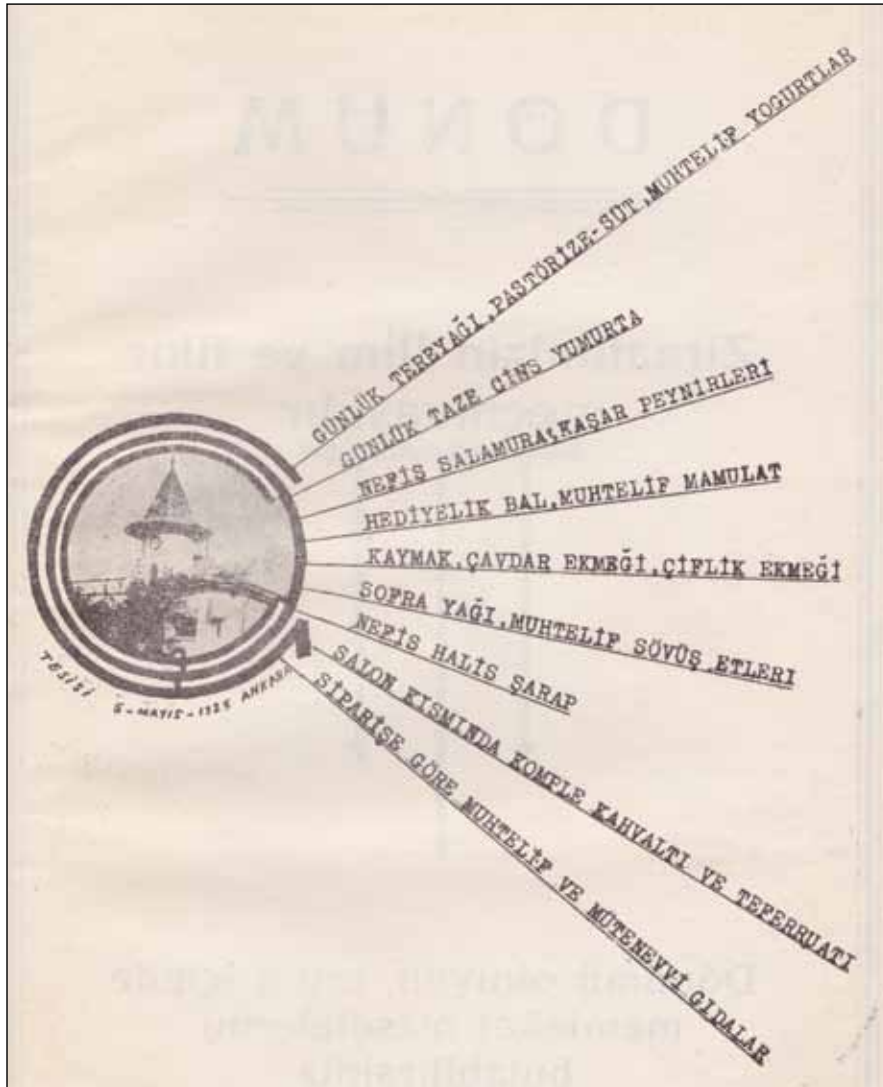
19 Kutuğun Köyü'nün günümüzdeki adı Çayyolu'dur.

Bahçesi ile Hayvanat Bahçesi AOC'nin çağdaş kimliğini pekiştirecektir. Daha sonra açılan Marmara ve Karadeniz yüzme havuzları hafta sonlarında, yaz aylarında yoğun kullanılan kamu alanlarıdır ve oldukça popülerdirler. Burada Atatürk'ün Marmara köşkünü kendisine ikametgâh olarak seçmesi de önemli bir etkidir (Şekil 14).

Gazi Orman Çiftliği Devlet Ziraat İşletmeleri kurumuna bağlıdır. Erken dönemde hem çiftliğin, hem de ziraat

işletmeleri kurumunun müdürlükleri ve müdür lojmanları çiftlik sınırları içerisinde. Dönemin ziraat işletmeleri kurumunun başında Numan Kırac,²⁰ Orman Çiftliği'nin başında ise Tahsin Coşkan²¹ bulunmaktadır. Devlet Üretim Çiftlikleri'nin 1950'de kurulması ile Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumu kapatılmış ve diğer çiftlikler tek bir çatı altında birleştirilmişlerdir. Bunlar;

Şekil 13. AOC ürünleri reklamı.
Kaynak: Ziraat Gazetesi, 1933.

20 Ali Numan Kırac, çocuklukları ve gençlikleri çiftlikte geçen Can ve İnan Kırac'ın babalarıdır (Kırac, t.y.)

21 Yasin Tahsin Coşkan (1890-1952) İstanbul Halkalı Ziraat Mektebi'ni bitirdikten sonra Bursa Ziraat Okulu'nda öğretmenlik ve Tarım Bakanlığı Kastamonu Tarım İşletmesi'nde Genel Müdürlük yaptı. Daha sonra Ankara Gazi Çiftliği'nin kuruluşunda görev alıp Genel Müdür oldu (1925-1934). Yedi dönem Yozgat ve Kastamonu milletvekili olarak Mecliste de bulunan Coşkan, iki dönem Tarım Bakanlığı ve Gümrük ve Tekel Bakanlığı da yapmıştır.

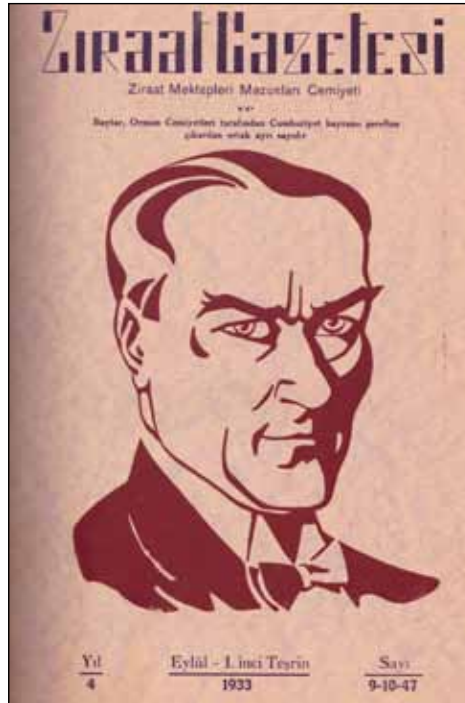

Şekil 14. Akşam Gazetesi'nde bir Gazi Orman Çiftliği haberi.

Kaynak: Zirai İnkişaf, 1929, 17 Haziran.

Şekil 15. Orman Çiftliği (içinde) Tekir ve Baltacı.
Kaynak: Ankara Orman Çiftliği Onuncu yıl dönümü dolayısıyla, 1935.

Şekil 16. Ziraat Gazetesi, 1933.
Kaynak: [Kapak], 1933.

- Ankara, Gazi Orman Çiftliği,
- Bursa Yalova, Baltacı ve Millet Çiftlikleri,
- Mersin Silifke, Tekir ve Şövalye Çiftlikleri,
- Adana Tarsus, Piloğlu ve Dört Yol, Karabasamak Çiftlikleri,
- Adana Dört Yol, Limon ve Meyve Bahçeleri'dirler.

Bu yüzden Çiftliğin ilk logoları Tekir ve Baltacı (T ve B harfleri) içerir (Şekil 15).

Ziraat Gazetesi (Ziraat Mektepleri Mezunları Cemiyeti ve Baytar, Orman Cemiyetleri Tarafından Cumhuriyet Bayramı Şerefine Çıkarılan Ortak Ayrı Sayı, 1933) adı ile 1933'de İstanbul'da basılmıştır (Şekil 16). Cumhuriyet'in onuncu yıl kutlamaları ile birlikte 14 sayfa Gazi Çiftlikleri'ne ayrılmıştır ve giriş kısmında zirai kalkınmada bu çiftliklerin önemine değinilmiştir:

Ziraatimizin tez elden kalkınmasında, onun yer yer işlenmesi ve her yerin şartlarına göre önlenmesi lazımdır. Bu suretle biz, yalnız işlenmiş ve kıymetlenmiş bir yurt değil, yetişmiş bir insan ve tekleşmiş bir millet kazanmış olacağız. Türkiye için ziraat işlerinin manası da, yalnız bir memleket işlenmesi ve onun tabii kuvvetlerinin arttırılmasında toplanamaz, bunda memleket insanının da yetişmesi büyük bir yer alır. Ziraatımızı bu yeni manada ilerletmek için bundan 8 sene evvel, Büyük Gazi, Ankaramızın boş ve kurak bir köşesinde ilk ziraat müessesesinin temelini atmıştı. Gazi Orman Çiftliği 8 senelik iş hayatı bugün ziraatimizin başlıca müesseselerinden olmuştur. Buna sonradan Silifke ve Yalova çiftlikleri de bağlanarak memleketimizin muhtelif şartlarına göre yapılacak yeni ziraatin esasları kurulmuş oluyor. Gazi çiftliklerinin memleketimiz ziraat hayatındaki şumullü ve büyük tesirlerini tamamen canlandırmak için, çok değerli meslekdaşımız Kastamonu mebusu Tahsin beyefendiden aldığımız malumatı aynen aktarıyoruz (Atatürk Çiftlikleri, 1933, s. 474).

Tahsin Bey (Coşkan) çiftliğin kurucularındandır ve sonra ilk müdür olmuştur. Çiftliğin meydana getirilme gayesi Ziraat Gazetesi'nde şöyle aktarılmaktadır:

İşte o günün hakiki görünüşü. Hükümet durağının hemen bitişiğinde her fena araziye misal teşkil eden bu yerde modern bir çiftlik kurmak, her müşkili ifham etmek, halka örnek olmak, şehire hizmet etmek, bir imar numunesi de yapmak üzere 1925 yılı Mayısının beşinde Ulu Gazi, karanlık derealdı²² denilen iki tepenin geniş eteklerinde, iki çadır kurarak çiftçiliğe başlamışlardı.” (Atatürk Çiftlikleri, 1933, s. 475).

Dönemin dergilerinden Haftalık Mecmua'da da görüldüğü üzere, fotoğraflarda belki de en vurgulayıcı ortak özellik olan Cumhuriyet'e ve tesis edilmesi arzulanan eserlere inanmışlık, yazının ilerleyen bölümlerinde değerlendirmesi yapılan arşiv resimlerinde de bariz olarak göze çarpmaktadır (Şekil 17, 18 ve 19).

Burada söz edilmesi gereken bir diğer kavram, aslında büyük bir inançla hem çalışma hayatında memleket için eserler inşa ederken, hem de; ulusa örnek olacak, hiç de uzak olmayan bir yaşam biçimini tutucu sayılabilecek eski Ankara sakinlerine²³ rağmen gerçekleştirmektir. Yeni bir Kamu Yararı anlayışı tanımlanmakta ve hayata geçirilmektedir (Şekil 20).

Aynı çaba Erken Dönem Cumhuriyet yıllarında ve sonrasında bir gelenek olarak Devlet Demir Yolları İşletmesinde de görülecektir. Cumhuriyet'in 10. Yılı'nda bir diğer gurur kaynağı da “dört baştan demir ağlarla örülen” Anayurt'dur. Demiryolcular'da aynı zamanda kendi sosyal yaşam çevrelerini ve yaşam biçimlerini gerçekleştirmişlerdir.

Atölyeler veya Çiftliğin diğer kısımlarında bir ülküyü gerçekleştirmek için çalışanlar aynı zamanda farklı ve modern kabul edilen yaşamın her türlü faaliyetini de Çiftlik'te bizzat gerçekleştiriyorlardı. Şekil 20'de görülen Kamil Ülkenli, Atatürk Orman Çiftliği'nin kuruluşundan emekli olduğu tarihe kadar (1925-1969) hem bir teknisyen olarak Atatürk'ün himayesinde çalışmış, hem de tüm faaliyetlerde ön planda olmuştur. Nurettin Daş daha sonra Ankara'nın ünlü avukatlarından olacak ve Atatürk Orman Çiftliği'nin ilk müdürü Tahsin Coşkan'ın kızı Gülten hanım ile evlenecektir.²⁴ Gülten Hanım'ın adı da tıpkı fotoğraf arşivi kullanılan ve sözlü tarih çalışması

22 Atatürk Orman Çiftliği (1953) kitabında aynı yer için Yassidere denilmektedir.

23 Yakup Kadri Karaosmanoğlu bu kesimi “Yaban” olarak niteler.

24 Daş Ailesi de Ankara'nın imarında söz sahibi olmuş bir ailedir (Bayram, 2005). Kemal, Yıldırım ve Arslan Daş daha sonra tenis müsabakalarında da boy göstermişlerdir (Teoman Tuncay, 2007).

Şekil 17. Haftalık Mecmua'da Orman Çiftliği'nin kuruluşundan resimler. Kaynak: Haftalık Mecmua, 1925, 30 Kasım.

Şekil 18. Haftalık Mecmua (Osmanlıca; Ziraat hayatımızda da yeni bir inkılab hazırlayan Gazi Paşa'mızın çiftlik hayatına aid birkaç intiba'. Foto: Ferid İbrahim). Kaynak: Haftalık Mecmua, 1925, 30 Kasım.

Şekil 19. Atatürk Orman Çiftliği arazisini gösterir harita.

Kaynak: Ankara Orman Çiftliği Onuncu yıl dönümü dolayısıyla, Orman Çiftliği Yay., 1935.

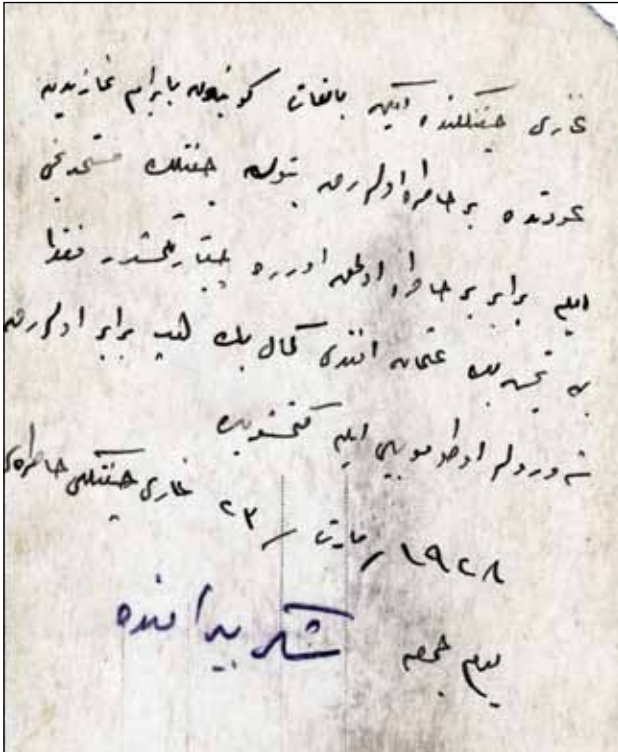

Şekil 20. Gazi Orman Çiftliği İdare Binası önünde yer alan tenis kortunda (sağdan dördüncü Kamil Ülkenli, altı, yedi ve dokuz, Nurettin (veya Yıldırım), Aslan ve Kemal Daş kardeşler).

Kaynak: Zeki Kamil Ülkenli kişisel koleksiyonu.

Şekil 21A. Gazi Çiftliği çalışanları bir gezide, 23 Mart 1928.
Kaynak: Zeki Kamil Ülkenli kişisel koleksiyonu.

Şekil 21B. Fotoğrafın arkasında yer alan metin (Günümüz Türkçesiyle): “Gazi Çiftliği’nde iken Balgat köyünden Bayram namazından avdetinde bir hatıra olarak bütün Çiftlik müstahdimi ile beraber bir hatıra olmak üzere çıkartılmıştır fakat ben, Tahsin Bey, Osman Efendi, Kemal Bey hep beraber olarak Şevrole otomobili ile gitmiştik, 1928 Mart 23, Gazi Çiftliği hatırası Yevm Cuma Şeker Bayramı’nda.”
Kaynak: Zeki Kamil Ülkenli kişisel koleksiyonu.

Şekil 22. Pulluk Fabrikası olarak kurulan atölye binası, 1928 (Bacası gözükten bölüm döküm atölyesi, sol taraf pulluk imalat atölyesi ve tamirhanedir.)

Kaynak: Zeki Kamil Ülkenli kişisel koleksiyonu.

yapılan Orgun Ülkenli²⁵ gibi bizzat Atatürk tarafından konulmuştur.

Şekil 21A'da görülen 1928 tarihli fotoğrafta da çiftliğe, Kamil Ülkenli tarafından İstanbul'dan getirilen Ford kamyon önünde tüm çalışanlar poz vermektedirler. Çiftlikte sadece çalışanların değil, ailelerinin de dâhil olduğu, ortak ülküye inanan, toplumsal vecibeleri birlikte yerine getiren bir komün oluşmuştur. Nitekim resimdekilerin birçoğunun çocukları da tıpkı Orgun Ülkenli gibi, gene çiftlikte, Ernst Egli tarafından projelendirilen Onuncu Yıl İlkokulu'nda okumuş, lojmanlarda oturmuş, çiftlikte çalışmaya başlamış ve emekli olmuştur.

Takip eden bölümlerde ilk olarak, Atatürk Orman Çiftliği'nin kuruluşunda ve daha sonra işleyişinde önemli bir yeri olan atölyeler; AOÇ'nin kuruluşundan sonra gerçekleştirilmiş olan Etimesgut Japon Gülyağı Tesisleri ile Direksiyon Meyhanesi, kişisel fotoğraf arşivi ile sözlü tarih çalışması kayıtlarından yararlanılarak ele alınmıştır.

Atölyeler

Atölyeler ilk olarak tarımın makineleşmesinde gerekli araçları imal ve tamir edecek dökümhane ve Pulluk Fabrikası olarak kurulmuştur. Bunlar gerçekleştirilmek için üzerinde yoğun olarak durulan ama gerçekleşmeyen

²⁵ Orgun Ülkenli'ye, annesi Yeşim Hanım ve babası Kamil Efendi'nin, kendisi doğduğunda Atatürk'ün oturdukları lojmanı (bugün restore edilmiş olan "Tahta bina") ziyaret ederek "Orman Çiftliği'nde doğdu, adı Orgun olsun" dediğini aktardıklarını belirtir. Nitekim gene aktardığı üzere 1933 yılında Bira Parkı'nda evlenen Kamil ve Yeşim Ülkenli çiftinin düğününe Marmara Köşk'ünden gelecek katılan Atatürk, asıl adı Rahime olan gelinin adına "Yeşim"i ekletmiştir (Ülkenli, 2016). Nurettin Daş'ın eşi Gülten (Coşkan) Hanım'ın isminin de Atatürk tarafından konulduğu aktarılmaktadır (Bayram, 2005).

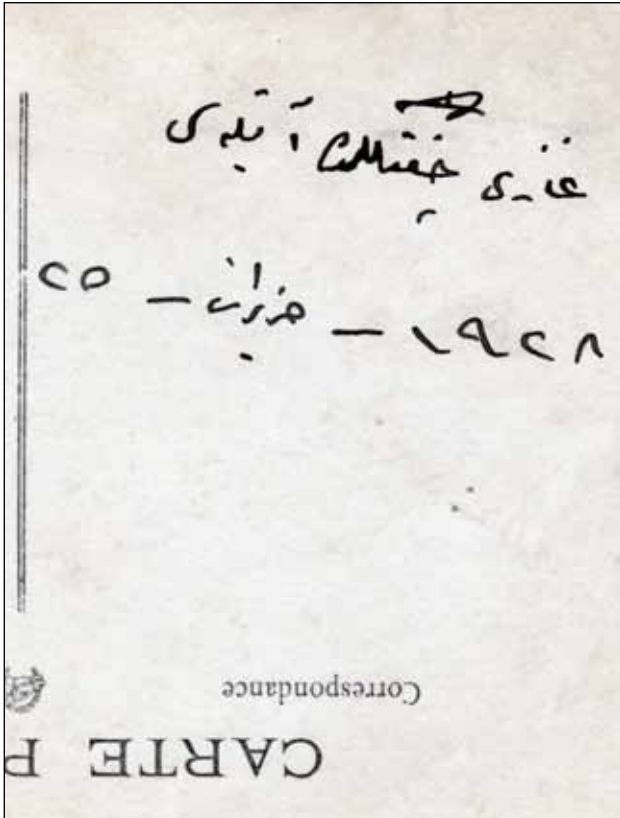

Şekil 23A. Gazi Çiftlik Atölyesi, 25 Haziran 1928.

Kaynak: Zeki Kamil Ülkenli kişisel koleksiyonu.

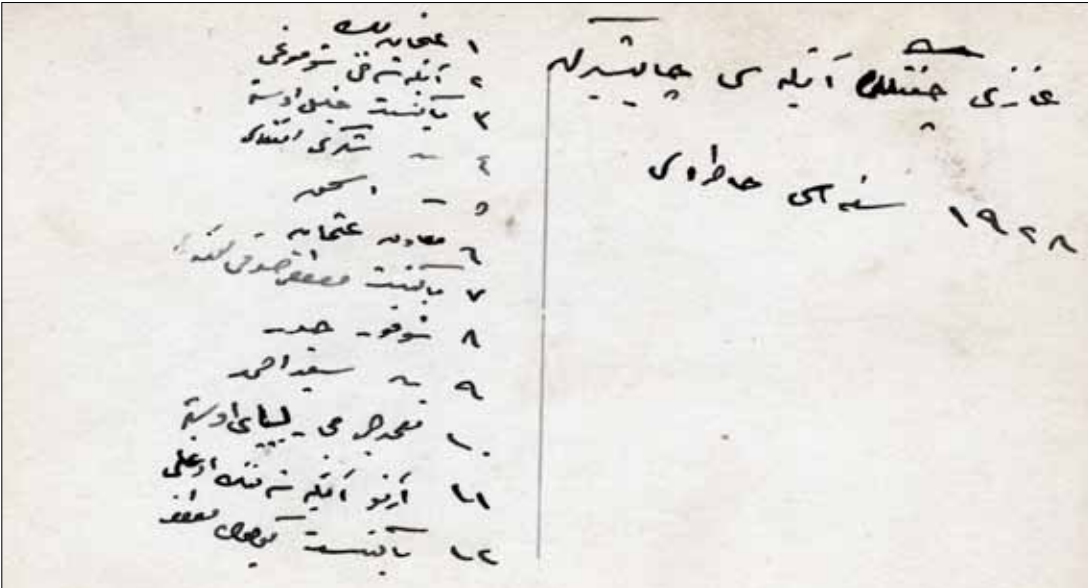
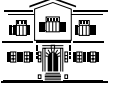
Şekil 23B. Fotoğrafın arkasında yer alan metin (Günümüz Türkçesiyle): Gazi Çiftlik Atölyesi 1928 Haziran 25 (Atölyenin ön cephesi tamirhane ve sağ taraf marangozhane olarak kullanılmıştır. Merkez Lokantası karşısında bulunan bina günümüzde garaj olarak kullanılmaktadır.)

Kaynak: Zeki Kamil Ülkenli kişisel koleksiyonu.

Toprak Reformu metinlerinde de tarımsal işletmelerin temel taşları olan tesislerdir. Daha sonra pulluk imalatı tamamen Zirai Donatım Kurumu'na devredilmiştir. Atölyeler kurulduklarında başlarında Macaristan'dan gelen döküm ustaları ve diğer ustalar vardır (Lipapi ve Şomogi Ustalar) (Şekil 22, 23A ve B, 24A ve B ve 25A ve B).

Şekil 25A'da Kamil Ülkenli ile poz vermiş olan Necati Erbatır, Atatürk'ün amcasının oğludur. Nişan (Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti, t.y.) ve düğünü 1927'de Atatürk tarafından yapılmıştır. AOÇ'de çalıştığı yıllarda ilk olarak bugün Merkez Lokantası karşısında, çiçek serasının güneyinde yer alan lojmanda, daha sonra da Ernst Egli tarafından yapılmış olan Hamam Binası içerisinde lojmanda oturmuş, 1950'li yıllarda Kanada'ya göç etmiş ve orada vefat etmiştir. Bu satırların yazarı, kendisi ile 35 sene sonra Kanada'dan Türkiye'ye geldiğinde, AOÇ'de

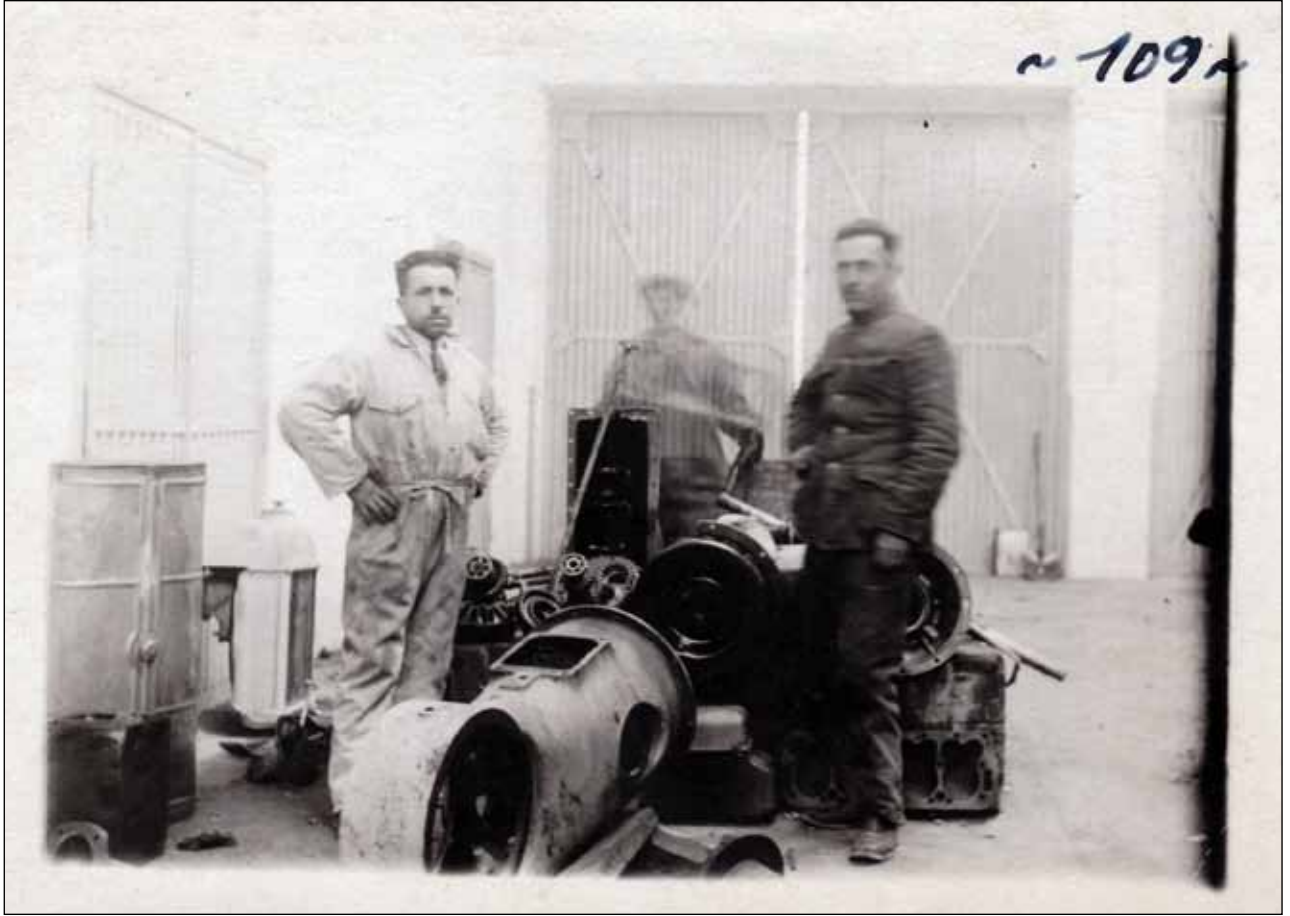

Şekil 24A. Gazi Çiftliği Atölyesi çalışanları, 1928.

Kaynak: Zeki Kamil Ülkenli kişisel koleksiyonu.

Şekil 24B. Fotoğrafın arkasında yer alan metin (Günümüz Türkçesiyle); Gazi Çiftliği atölyesi, 1928 senesi hatırası, 1. Osman Bey, 2. Atölye şefi Şomogi, 3. Makinist Halil Usta, 4. Şükrü Efendi, 5. İshak, 6. Maadin Osman, 7. Makinist Mustafa Şevki Efendi, 8. Şoför Haydar, 9. ben (Kamil Ülkenli), Said Ahmet, 10.... Lipapi usta, 11. Arno Atölye şefinin oğlu, 12. Makinist küçük Mustafa.

Kaynak: Zeki Kamil Ülkenli kişisel koleksiyonu.

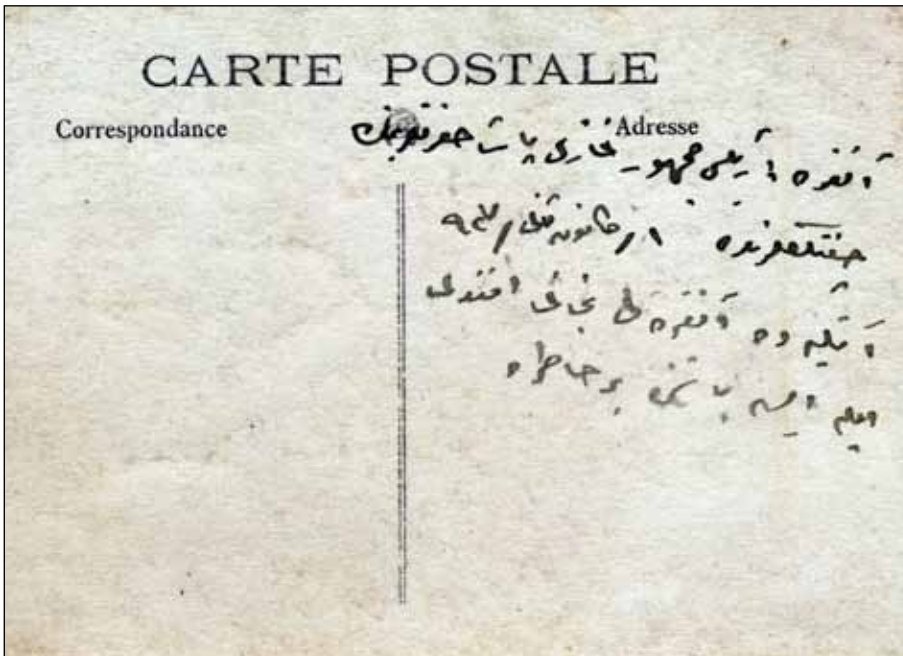

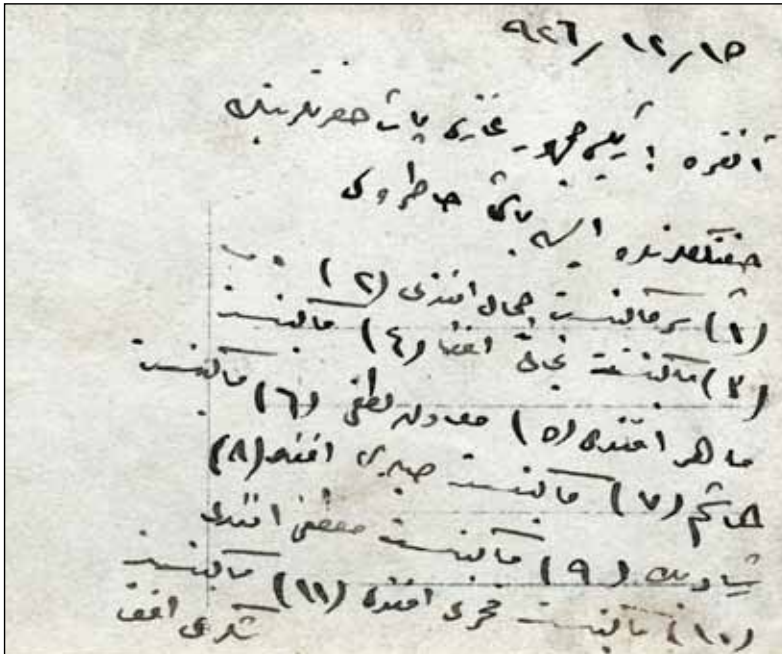
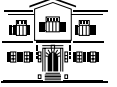
Şekil 25A. Gazi Çiftliği atölye çalışanları, 1927.

Kaynak: Zeki Kamil Ülkenli kişisel koleksiyonu.

Şekil 25B. Fotoğrafın arkasında yer alan metin (Günümüz Türkçesiyle): Ankara: Reis-i Cumhur Gazi Paşa Hazretlerinin Çiftliklerinde, 1 Kanunisani 1927. Atölyede Ankaralı Necati efendi ile iş başında bir hatıra.

Kaynak: Zeki Kamil Ülkenli kişisel koleksiyonu.

Şekil 26A. Gazi Çiftliği atölye çalışanları.

Kaynak: Zeki Kamil Ülkenli kişisel koleksiyonu.

Şekil 26B. Fotoğrafın arkasında yer alan metin (Günümüz Türkçesiyle): Ankara: Reis-i Cumhur Gazi Paşa Hazretlerinin Çiftliklerinde iş başı hatırası, 1. Ser-makinist Cemal Efendi, 2. Ben (Kamil ülkenli), 3. Makinist Necati Efendi (Necati Erbatır), 4. Makinist Mahir Efendi, 5. Muavin Lütfü, 6. Makinist Haşim, 7. Makinist Sabri Efendi, 8. Reşad Bey (Reşat Uzmay), 9. Makinist Mustafa Efendi, 10. Makinist Fahri Efendi, 11. Makinist Şükrü Efendi.

Kaynak: Zeki Kamil Ülkenli kişisel koleksiyonu.

eski mesai arkadaşı Kamil Ülkenli'yi sorunca (dedesinin adını taşıyan yazarı aradığını sanan) görevli tarafından yönlendirildiği, bu makalenin yazarının da o dönem ikamet ettiği lojmanda tanışma fırsatı bulmuştur (1989).

Şekil 26'A'da gösterilen fotoğraftan, dönemin ruhu ve çalışma ortamı zeminden ve ayakta babilardan anlaşılabilir. ²⁶

1928 yılında dahi kart basılarak giriş çıkışı (günümüzde Çiftlik Müdürlüğü girişi Nizamiye Kapısı karşısındaki bulunan trafo binası yanından) kontrol edilen Atölye

binası ile ilişkili olarak ele alınabilecek bir diğer yapı da Makinist Yatakhane'sidir (Şekil 27). Günümüzde benzin istasyonu yanında, lojmanlara giden yolun başında olup bir süre dispanser olarak kullanıldıktan sonra bir dönem Sendika Ofisi olarak hizmet vermiştir. Şu anda sosyal tesis olarak kullanılmaktadır.

Çiftlik ile hemen hemen aynı zamanda kurulan Ziraat Mektepleri'nde (Ziraat Fakültesi) okumak isteyen öğrencilerin Çiftlik'te bir yıl staj yapmaları zorunludur. Stajı başaranlar okula kabul edilmektedirler²⁷ (Şekil 28).

Şekil 27. Makinist yatakhane'si (Günümüzde Sosyal Tesis).

Kaynak: Zeki Kamil Ülkenli kişisel koleksiyonu.

²⁶ Fotoğraftaki kişilerden Reşat Uzman, Afet İnan'ın kardeşidir.

²⁷ Ziraat ve Ziraat sanatları Fakültesi'ne girecekler evvela bir sene Gazi Orman Çiftliği'nde talebe namzedi sıfatıyla muntazam bir staja tabi tutulurlar. Bu staj esnasında talebe çiftliğin bütün zirai şubelerinde münavebe ile ve fiilen çalışmak suretile ziraatın her kısmında yapılan işleri bizzat görür ve yaparlar ve bunlar üzerine meleke ve mümaresa temin ederler. Aynı zamanda Enstitü profesörleri tarafından stajyer talebe'ye haftanın muayyen zamanlarında ameli konferanslar verilerek talebenin tatbiki bilgileri kuvvetlendirilir. Ve geceleri talebe'ye muntazaman Almanca ders verilir. Bu suretle talebenin enstitüde profesörlerin takrirlerini anlayacak derecede Almanca lisanları takviye olunur. Staj senesi nihayetinde liyakat ve istidatı tebeyyün eden ve kafi derecede ameli ve tatbiki malumat ile görgü ve bilgilerini genişleten talebe Enstitüye alınarak tedrisata başlatılır. Talebe stajda bulunduğu müddetce yemek ve elbise bedeli olarak kendilerine ayda 40 lira ücret verilir. Bu ücretten hiç bir tevkifat yapılmaz. [...] Ziraat Fakültesi talebesine staj mahalli olarak intihap edilen Ankara Gazi Orman Çiftliği şehirden 5 kilometre mesafededir. En son iktisadi işletme usullerine istinaden tesis olunan ve ziraatın bütün şubelerine malik en asri alat ve tehzizat ile çalışan bu müessesede talebe namzetleri ziraatın tatbiki sahadaki bütün inceliklerini görecekle, ameli bilgiye tam manası ile sahip olacaklardır. Çiftlik camiasının zirai sahalarında, şubelerinde, ormanlarında çalışacak ve kendilerine ayrılan sıhhi ve fenni dairelerde yaşayacak, bakılacak olan talebe namzetleri çiftliğin yarattığı sıcak meslek havası içinde tabiat ve toprak sevgisinin sonsuz kıymetlerini ve zevklerini bütün varlıkları ile duyacak ve tutacaklardır (Gazi Orman Çiftliği, 1933, ss.495 - 496).

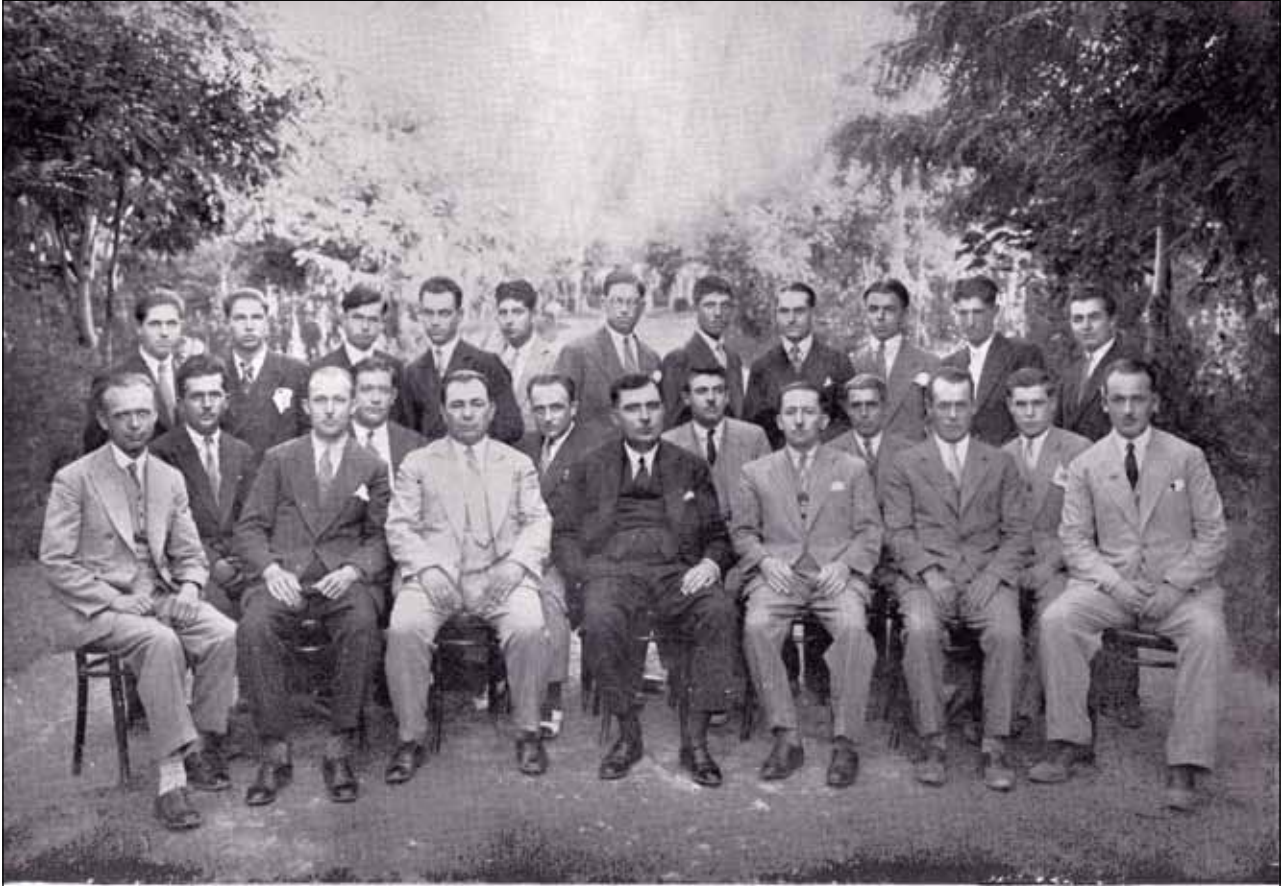
Pulluk fabrikasında çalışan bekâr işçiler bu yatakhane de kalmakta, Macar ustalar aileleri ile birlikte Altı Evler Mahallesi'nde, stajyer öğrenciler ise Beş Evler'de kalmaktadırlar (Ülkenli, 2016). Atatürk Orman Çiftliği'nde şimdiki yerleşke giriş kapısı referansı ile; kapıdan hemen önce sağda eski stajyer yatakhaneleri, solda Egli tasarımı lojmanlardan tek ev, doğuya doğru gidildikçe solda AOÇ müdür ikametgâhı olarak kullanılan Ülkü evi, karşısındaki bugün ağaçlandırılmış olan (idare binasına kadar) ilk hayvanat bahçesi yerleşim yeri, yanında sosyal bina (lokal) bulunur. İdare binasının doğu tarafında Altı Evler (altı adet ev vardır), daha doğuda Beş Evler (beş adet ev) yer alır. Tümü lojman olarak kullanılmıştır ve kullanılmaktadır (Bkz.Şekil 44 ve 45). Beş Evler'deki stajyer yatakhanesinin

önünde Tekir ve Baltacı çiftlikleri amblemleri bir çeşme, yazarın çocukluğunda hâlâ durmaktadır. Binanın içinde sol taraf kız, sağ taraf erkek yatakhanesidir (Ülkenli, 2016).

Bu arada, bu makalenin yazarı da, tam 50 yıl sonra yaz aylarında aynı atölyede çalışmıştır (Şekil 29).

Etimesgut Japon Gül Bahçesi ve Gülyağı İmalat Tesisleri

Etimesgut Japon Gül Bahçesi ve Gülyağı İmalat Tesisleri Etimesgut Askeri Havaalanı yanındadır (Şekil 30). Özgün durumunda tek bir taş binadır (Şekil 31). Binaya ekler yapılmamakla birlikte parselde müstemilat olarak iki bina yapılmıştır (Şekil 32). Gül yağı imalatına 1950'lerde son verildiği sanılmaktadır (Ülkenli, 2016).

İlk stajyer talebeler çiftlik idaresinde bir arada

Şekil 28. "İlk stajyer talebeler çiftlik idaresinde bir arada".

Kaynak: Ankarada Gazi Orman Çiftliği, 1933.

Şekil 29. Zeki Kamil Ülkenli (önde sağda), 50 yıl sonra, atölye bahçesinde arkadaşlarıyla, 1983 yazı (Mustafa Özdemir en arkada ayakta).

Kaynak: Zeki Kamil Ülkenli kişisel koleksiyonu.

Günümüzde işçi lojmanı olarak kullanılan binanın önündeki 800 dönüm tarlada gül yetiştirilmekte idi. Koyun ağullarının bulunduğu İstanbul Boğazı tabir edilen arazide (günümüzde Şaşmaz Sanayi Sitesinin yanı) bulunan su bendi kapatılarak bu tarlanın (Etimesgut Büyük Tarla) sulaması yapılmaktadır. Tarla daha sonra yonca tarlası olarak ekilmiş, askeri lojman inşaatlarında bir kısmı kaybedilmiştir. Alanda sekiz adet derin su sulama kuyusu bulunmakta ve yerleri bilinmektedir (Ülkenli, 2016).

Direksiyon Meyhanesi

Ankara'nın eğlence mekânları ve bunların gelişimleri konusunda çok fazla özgün çalışma yoktur. Direksiyon meyhanesi adına da sadece *Bir Başkent'in Anatomisi: 1950'lerde Ankara* eserinde tek cümle ile rastlanılmıştır. 1955 yılında basılmış olan bir tanıtım broşüründe (Şekil 33) ve broşürde yer alan haritada (Şekil 34) Ankara'da yemek yenilecek ve eğlenilecek mekânlar listelenmiştir. Bir kadeh şarap veya bira dâhil yemeğin fiyatının kişi başı 4 ila 6 Lira olduğu, % 10 servis bedelinin hesaba eklendiği; bu fiyatın küçük restoranlardan daha yüksek, gece kulüplerinden daha düşük olduğu belirtilmiştir.

Kentteki işletmeler Kızılay ile Sıhhiye arasında, Yenışehir'de yoğunlaşmışlardır. Dönemin Ankara'sında tek bulvar üzerinde bu durum gayet normaldir. Başkent Ankara'nın ilk dönemlerinde dışarıdan, özellikle İstanbul'dan gelenlere hizmet sağlamak amacı ile konaklama ve yeme içme imkânları yaratılmaya çalışılmıştır. Daha sonra eğlence mekânları artık kentsel bir ihtiyaç olduğundan artmaya ve şekillenmeye başlamıştır: "İlk uygulamalarla birlikte Cumhuriyet öncesine göre son derece geniş sınırları olan bir yaşam empoze edilmeye çalışıldı" (Tanrıku, 1985, s.22).

Direksiyon Meyhanesi, Bira Fabrikası ana kapısının karşısında yer alan parseldedir (Şekil 35). Parselde aynı zamanda bir de değirmen vardır ve civar köylerden (Balgat, İvedik, Macun, Kutuğun, Alacaatlı gibi) gelenler at arabalarını bugünkü çiçek serasına doğru yol kenarına dizmektedirler. Değirmen, parsele sonradan eklenmiştir (1933 veya 1935 yılı). Bugün camiiinin olduğu yerden Postaneye doğru yer alan uzun ince bir yapıdır. Bu yapıda yer alan dükkânlar sırasıyla; kasap, manav, Yaşar Berber, Kayserilinin Bakkalı, köşede Mohini Bakkalı, Tatlıcı, Direksiyon Meyhanesi, kahve, değirmen (parselin ortasında), işletmeci Hayati Efendi'nin yeridir. Tatlıcının karşısı otobüs durağıdır (Buradan kalkan otobüsler Kızılay ve Ulus istikametine gitmektedir) (Ülkenli, 2016).

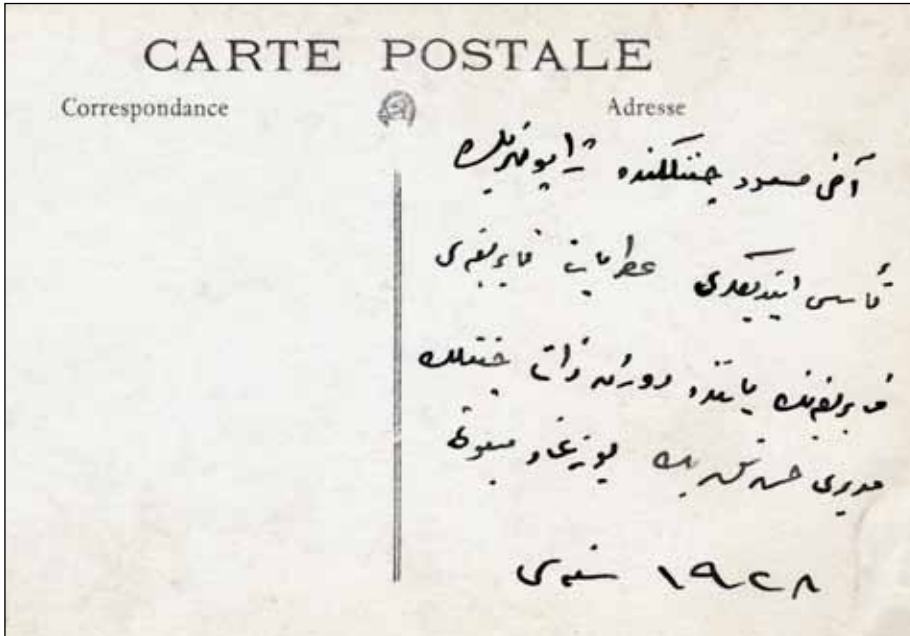
Tatlıcının sahibi bestekâr Selahattin İnal'ın amcaoğlu Hüseyin İnal'dır; kızı Nurşen İnal Orgun Ülkenli'nin Onuncu Yıl İlkokulu'ndan arkadaşıdır, Sıra Evler Lojmanlarında (Ernst Egli) oturmaktadırlar.

Rıdvan Bey²⁸ ve kardeşi tarafından işletilen Direksiyon Meyhanesi özellikle iş çıkışlarında Çiftlik ve Bira Fabrikası

28 Direksiyon Gazinosu'nun müsteciri Rıdvan Istanbuluğlu'yu (Özalp, 2016, s.416).

Şekil 30. Japon Gülyağı Fabrikası, Etimesgut, 2016.
Kaynak: <https://www.google.com/maps/@39.9531949,32.6814991,7287m/data=!3m1!1e3>

Şekil 31A. Japonlar tarafından inşa edilen ıtriyat fabrikası, 1928.

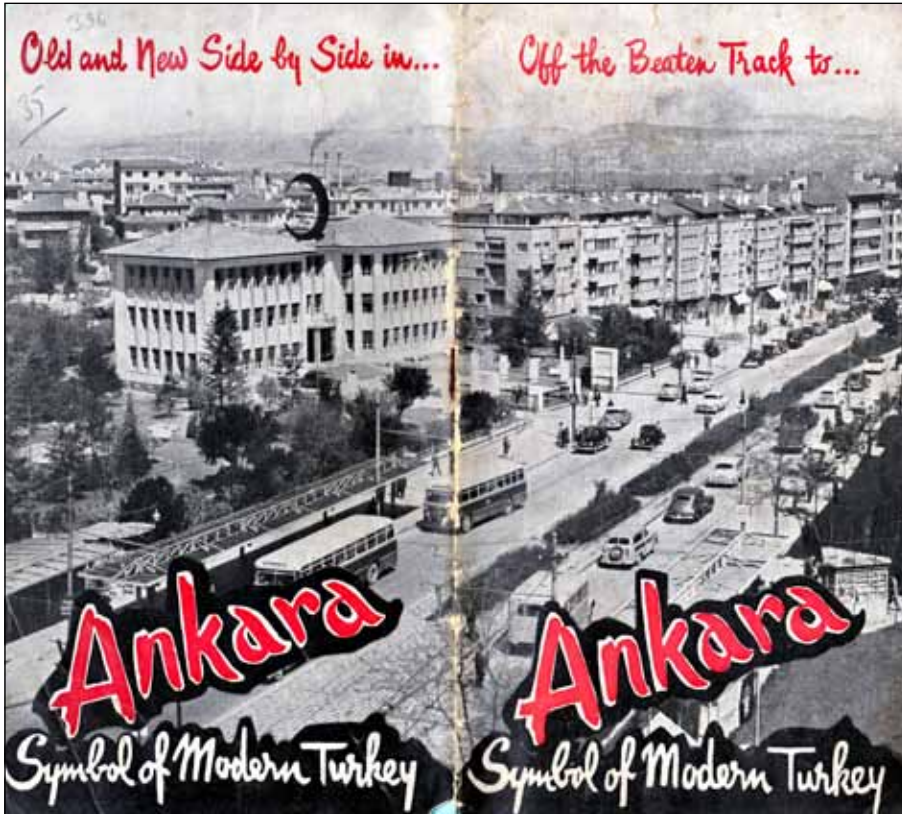
Kaynak: Zeki Kamil Ülkenli kişisel koleksiyonu.

Şekil 31B. Fotoğrafın arkasında yer alan metin (Günümüz Türkçesiyle): Ahi Mesud Çiftliği'nde Japonların tesis ettikleri ıtriyat fabrikası, Fabrikanın yanında duran zat çiftlik müdürü Hasan Nur, Yozgat mebusu, 1928 senesi.

Kaynak: Zeki Kamil Ülkenli kişisel koleksiyonu.

Şekil 32. Japon Gülyağı Fabrikası, 2015.
Kaynak: Zeki Kamil Ülkenli kişisel koleksiyonu.

Şekil 33. 1955 yılı baskısı
Ankara tanıtım broşürü.
Kaynak: Ankara, symbol of
modern Turkey, 1955.

çalışanlarının uğrak yeridir ve haftada yedi gün açıktır. Şehirde de özellikle hafta sonları gelenler olmasına karşın ana müşteri kesimi hemen yakındaki lojmanlarda oturan Çiftlik ve Bira Fabrikası çalışanlarıdır. Atıştırma yemecekler sunan küçük bir mutfağın yanı sıra hemen yandaki Bira Fabrikası'nda yıl boyunca ve sezonluk olarak üretilen biralar ve Çiftlik mamulleri ön planda olmak kaydı ile Ankara şarapları satılmaktadır. Kronolojik olarak

seçilen resimlerde de görülebileceği gibi, Kamil Ülkenli ve arkadaşları mekânın “sıkı” müdavimleridirler (Şekil 36, 37, 38, 39 ve 40).

Ütopyalar Distopyalar'a Nasıl Dönüştü?

Bu bölümde ele alınan iki konu vardır. Bunlardan ilki; bir Cumhuriyet Ütopyası olarak hayata geçirilen Ankara'nın yarışma ile elde edilen planının daha uygulama süreci başlar

Şekil 34. Ankara Broşürü'nde yer alan 1955 yılı Ankara haritası.

Kaynak: Ankara, symbol of modern Turkey, 1955.

Şekil 35. Direksiyon Meyhanesi'nin günümüzdeki yeri
Kaynak: <https://www.google.com/maps/@39.9393804,32.7957496,228m/data=!3m1!1e3>
(Google earth haritası baz alınarak Zeki Kamil Ülkenli tarafından üretilmiştir)

Şekil 36. Direksiyon Meyhanesi, 1940lar (Sağ başta Kamil Ülkenli, soldan ikinci işletmeci Rıdvan Bey).
Kaynak: Zeki Kamil Ülkenli kişisel koleksiyonu.

Şekil 37. Tekel Bira Fabrikası siyah biraları ile, 1945 (Sol başta Kamil Ülkenli).
Kaynak: Zeki Kamil Ülkenli kişisel koleksiyonu.

Şekil 38. Direksiyon Meyhanesi'nde (Sol başta Kamil Ülkenli, yanında işletmeci Rıdvan Bey, yanında Çerkez Ali Usta, en sağda Şoför Rasim).
Kaynak: Zeki Kamil Ülkenli kişisel koleksiyonu.

Şekil 39. Direksiyon Meyhanesi, 1955 (Sol başta Kamil Ülkenli, karşısında Hüseyin Altay [Rapid Elektrik]).
Kaynak: Zeki Kamil Ülkenli kişisel koleksiyonu.

Şekil 40. AOÇ Kilis Şarabı reklamı.

Kaynak: Zeki Kamil Ülkenli kişisel koleksiyonu.

başlamaz karşılaştığı muhalefet ve sonrasında Atatürk'ün ölümü ile başlayan, uygulamaları yönlendiren, etkileyen veya önleyen sürecin ele alınmasıdır. Diğeri, AOÇ'nin daha sonra fiziksel kullanımı, farklı kamu kuruluşlarına kuruluş amacına aykırı olarak toprak tahsisleri yapılmasının da önünü açan, aslına sadık kalınmayan ve farklı yorumlanan bir kamu yararı anlayışının aynı dönem oluşmasına odaklanmaktadır.

Ankara, sanki başından beri ailenin saygıda kusur edilmeyen, ama; sonradan çıkagelmiş uzaktan akrabası gibidir.

Cantek (2013) Erken Cumhuriyet dönemi ya da Cumhuriyet'in inşa süreci (1923 - 1933 ya da 1923 - 1938) için araştırmacıların çoğunlukla 'Cumhuriyet'in Çocukluğu' ifadesini kullandıklarını ve Cumhuriyetin bu ilk on yılından veya Atatürk'ün ölümünden sonra bir başka döneme çok hızlı girildiğini belirtir. Aslında bu dönem Cumhuriyet'in gerçeğe dönüştürdüğü iki ütopya ve kamu yararı anlayışları için de dönüşümlerin başladığı yıllardır.

Cumhuriyet'in inşa süreci için birçok araştırmacı 'Cumhuriyet'in Çocukluğu' ifadesini kullanmıştır. Bu çalışmada aynı dönemi izleyen kırklı yılları bir bütün olarak *Cumhuriyet'in Buluş Çağı* olarak adlandırmayı öneriyorum. Gerek babanın (Atatürk) yokluğundan kaynaklanan hayal kırıklığı, gerekse buluş çağının psikolojik sorunları bir eğretileme olarak kırklı yıllarda yaşananlara uygun düşmektedir. Genç olmak övgüyle anılmayı sağladığı gibi ebeveynin korku ve endişeye kapılması sonucunu getirmektedir (Cantek, 2013, s.10).

Bozdoğan, kitabında aşağıdaki kısa saptamayı yapar ki, erken Cumhuriyet ya da Cumhuriyet'in Buluş Çağında şekillen(diril)en kente, kent parçalarına, günlük yaşam ve kamu yararı anlayışına bakış büyük oranda işte bu yüzden çok hızlı ve neredeyse başlangıcına ters bir hale dönüşmüş; hatta Cumhuriyet'in üçüncü boyuttaki eserleri, ütopyanın fiziksel belleği yok edilmeye başlamış; buna karşı kamuoyunda değil hatırı sayılır, hemen hemen hiç bir tepki dahi oluşmamıştır.²⁹ "Bu yüzden, Türkiye'de modernizmi, otoriter bir devlet himayesinde ulus inşası ile özleştiren başlangıcın kendisi sorunlu bir şeydir - sorgusuz sualsiz kabullenilmek yerine - uzun boylu tartışılması gereken bir öncüdür" (Bozdoğan, 2012, s. 20).

Makalenin Ankara'nın planlanma öyküsü bölümünde Tankut'un "Türk Urbanizmi"nin Ankara ile başladığını ifade ettiği; bu kentin yapımı ile Türk Ulusu'nun yapı geleneğinin tazelenmekte ve imar bilincinde yeni bir kuşak yetişmekte olduğu aktarılmıştı (Tankut, 1984, s. 303). Peki, gerçekten "imar bilincinde bir kuşak" yetişmiş midir? Maalesef bu bilinç daha Jansen Planı'nın uygulanmasından önce dejenerasyon sinyallerini vermeye başlamış; planın uygulanması sırasında sorunlar ciddileşmiş, 1938

29 Atatürk'ün tarihi Marmara Köşkü yıkıldı (2016, 19 Mayıs) ve Çubuk Baraj Gazinosu da yıkıldı (Doğan, 2016).

sonrasında Jansen'in sözleşmesinin yenilenmemesi ve kendisinin de "Artık Ankara İmar Planı'nın altından benim imzama silebilirsiniz" (Yavuz, 1981, s. 29) demesi ile Ütopya Distopya'ya dönüşmeye başlamıştır. Yavuz, aynı zamanda Atatürk'ün ölümünden sadece bir ay sonra Jansen'in anlaşmasının yenilenmemesini spekülasyonlara açık bulur. İmar İdare Heyeti'nin 09.12.1938 gün ve 131 sayılı kararının başlığı "Prof. Jansen'in Mukavelesinin Tecdidine Lüzum Kalmadığı Hakkında"dır;

Seneler ilerledikçe şehrin silüeti tamamenecessüm ve teayyün etmiş ve binaenaleyh henüz işlenmemiş kısımlar için tatbik edilecek yol ve metodlar teberrür eylemiş olması sebebiyle Prof. Jansen'in fikir ve mütalaalarına müracat ihtiyacı da seneden seneye bariz bir surette azalmış ve eskiden beri kendisi ile vaki olagelmekte bulunan müşavere ve direktif talepleri son zamanlarda hemen tamamen zail olmuş bir vaziyette bulunduğu, bu hususta imar müdürlüğü'nün 10 senelik tecrübe devresinde istihsal eylediği mümares ve ihtisasin da çok büyük amil ve müessir olduğu tahakkuk etmiştir (Yavuz, 1981, s. 27).

Kararda Jansen'in yaşlandığı için Ankara'ya gelemediği, asistanlarının askere alındığı gibi ek gerekçeler de vardır. Yavuz "bütün bunları, başta nüfuzlu kişiler olmak üzere, emlakçıların, çıkar çevrelerinin oyununu bir ölçüde bozan kişiden kurtulmak için hazırlanmış birer kılıf olarak" niteler (Yavuz, 1981, s. 27). Jansen'in de vurguladığı, planın uygulanmasının sekteye uğramaması için gerekli olan spekülasyonun önlenmesi konusunda da Yavuz'un saptamaları keskindir: "O dönemde tek parti iktidarı ve Nevzat Tandoğan gibi bir vali ve belediye başkanı vardır, kuvvetli el'in bundan daha üstünü düşünülemez. Birinci koşul arazi spekülasyonunun önünün alınması ise, gerçekleşmek şöyle dursun, kuvvetli el, spekülatörlerle sarmaş dolaş olmuştur" (Yavuz, 1981, s.27).

Jansen'e müdahaleler artık sürecin bir parçası olmuştur. Ankara Planı'nın arzu edildiği gibi uygulanamamasının arkasında Tankut'un (1984) 1932 yılından sonra Cumhuriyet bürokrasisinin çelişkili yaklaşımının arkasındaki motivasyon hakkında yapmış olduğu tespitler aydınlatıcı olabilir:

- Kuruluş döneminde Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet'in kuruluş coşkusunun ağır basması ve bu arada bireysel

çıkarların belirgin ve sistematik bir biçimde su yüzüne çıkamaması, halbuki durumun 1932'den sonra değişmesi, devrimciliğin artık Türk siyasal ve sosyal yapısında meydana gelen kurumsal değişimlerin korunması anlamına gelmesi ve devrimciliğin bürokratlaş-tırılması ile coşkunun zayıflaması ve kişisel amaçların ağırlık kazanması,

- 1932 öncesinde, henüz arazi alım satımının çok kârlı görünmemesi, yönetimin bile belirli bir ölçekte başkan-tin Ankara'da kalacağından şüphe etmesi,
- Birinci dönemde devletin üstlendiği nazım, yönlendirici ve denetleyici rolün arkasında bağımsız hareket eden bir bürokrasinin bulunması, ikinci dönemde bu bağımsızlığın sona ermesi ile başka deyimle, burjuvazinin Ankara Kalesi'ni fethetmesi ile bürokrasinin artık onun çıkarı yönünde hareket etmesi (Tankut, 1984, s. 316).

Yavuz tam olarak kaynak belirtmemiş olsa da, Falih Rıfka Atay, Çankaya yazılarından birisinde Jansen'in Nevzat Tandoğan hakkında şöyle dediğini aktarmaktadır: "Sizin valiniz, elektrik arıza yaptığı vakit, tesisata el sürmez, bir elektrikçi çağırır. Çünkü elektrikte ölüm tehlikesi vardır. Şehircilik bin kat daha fazla ihtisastır. Bizim çizgilerimiz, elektrik telleri gibi, adam öldürmediği için mi işimize karışıyor?" (Yavuz, 1981, s. 29).

1925 yılında Ankara için çıkarılan özel bir kanunla³⁰ Ankara Belediyesi'ne 1915 yılındaki tapuya kayıtlı değer 15 kat fazlası ile 4 milyon m² kadar yerin kamulaştırma yetkisi verilmiştir. Yavuz (1981) bu kanun Millet Meclisi'nde tartışılırken en ileri kent plancılığı ilkelerinin dile getirilip benimsendiğini aktarır. Ama sonra ülke çapında beklenen adımlar atılamamış, büyük çıkar sahipleri tarafından istismarın önü açılmıştır:

Hamamönü'ne ilişkin ayrıntı paftasındaki iptal kararı görünmektedir. 1934 yılında verilen plan kararı 1939 yılında battal edilmiştir. Jansen'in mukavelesinin 1938 yılı sonunda yenilenmediği düşünülürse, bu battal kararının Jansen sonrası dönemin kararlarından birisi olduğu anlaşılır. Battal kararları adım adım tüm planı kaplayacak, Jansen Planı da uygulamadan kalkmış olacaktır (Yavuz, 1981, s.32) (Şekil 41).

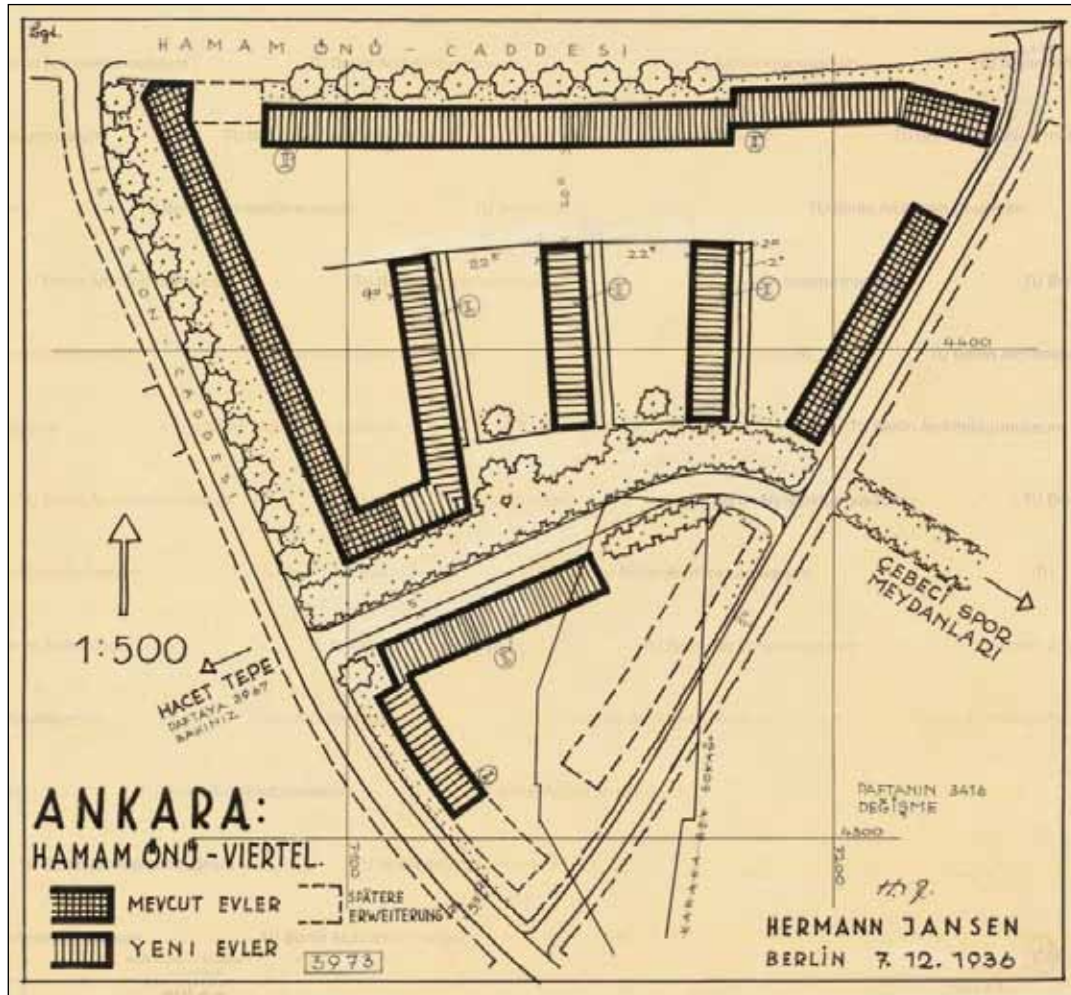
Tankut (1990, s. 231), Ankara'nın planlı imarının on yıllık öyküsünün Osmanlı kasabasından modern kente,

30 583 sayılı Ankara'da inşası Mukarrer Yeni Mahalle için Muktazi Yerler ile Bataklık ve Merzağı Erazinin Şehremanetince İstimplaki Hakkında Kanun.

mahallelikten kentliliğe, geleneksel bürokrasiden kalkınma bürokrasisine geçiş öyküsü olduğunu vurguladığı araştırmasında tüm bunların çok kısıtlı para, ondan da az kent görgüsü ve yetersiz teknik, yasal ve yönetsel araçlar ile yapılmaya çalışılmasını ve sonucunu tanımlarken; “bu adeta bir kör cesarettir ve kaynağı da o güne kadar başarılan büyük işlerin yarattığı öz güven ve coşku” nitelemesini yapar. Maalesef işte bu coşku tek başına teknik eksikliklerin üstesinden gelememiştir. Aslında bu durum, içinde bulunulan konjonktürde gayet normaldir. Her türlü sorunu elbette Kurtuluş Savaşı’nı kazanmış ve yeni Türkiye’yi, yeni Türk insanını yaratan Cumhuriyet’in kurucuları çözecektir. Tankut (1990, s. 232) “Bütün

devrimler bürokrasiye toslar” tanımını 1930’larda artık sönen coşku ve devrimlerin bile bürokratize edilmesi için yapar. Tankut’a göre Ankara örneği ile modern kent olgusu “maya tutmuş”tur ve buna “ne toplu kentsel görgüsüzlük, ne para yokluğu, ne bürokratik patoloji, ne plana saygısızlık, ne esnek olmayan plan anlayışı ve ne de Ankara’lıların spekülasyon hırsları”³¹ gölge düşürebilir”.

Ankara’nın siyasi açıdan başkent ilan edilmesi ve bunun sonuçları ne kadar başarılı ise; Cumhuriyet’in seçkin kadrosunun şehircilik gibi bir konuda teknik yetersizliği de bir gerçektir. Zaman içerisinde uygulama sorunları ile baş edilememiş; hatta bazen spekülasyon gibi ciddi engeller

Şekil 41. Hamamönü ayrıntı paftası orijinali (1934 yılında alınan plan kararı 1939’da battal (geçersiz) ilan edilmiştir). Kaynak: Yavuz, 1981, s.32.

31 “1920’lerin ülkücü savaş coşkusu ve kurtuluş amacı, şimdi bir zafer gevşekliğine, bir ‘dünyalık edinme’ hevesine dönüşmüştü. Benim bozkır yolculuklarında tank olduğum Anadolu sefaletini düşünen yoktu. Bu gözlem benim için gerçekten düş kırıcı ve üzücü oldu” (Velidedeoğlu, 1983, s.141).

kendileri tarafından yaratılmıştır. Plancının da farklı bir coğrafya ve kültür içerisinde, mekânlar yaratmaktaki çabaları; gerek hatalı bulunduğu halde tartışmadığı, kabul ettiği ya da etmeye zorlandığı öngörüler, gerekse bir önceki yüzyılın mekânsal düzenleme tekniklerine aşına ve katı oluşu da diğer bir gerçektir. Tüm bunlar birleşince de daha uygulamanın ilk on yılında başlayan ve normalleşen başarısızlık tarihsel bir kaçınılmazlık olmuştur.

AOÇ, kentin aktarılmaya çalışılan plan tarihi ilişkisi içinde gelişmelerden payını almıştır. Özellikle tarım işletmesi olarak kurum tarihine ilişkin hemen hemen hiçbir şeyin, aslında üzerine titrenerek korunması gerekirken korunamamış olduğu bir gerçektir. Ne Atatürk'ün kullanırken resmini gördüğümüz traktör, ne dünyada birkaç tane bulunabilen ve zamanında çiftlikte olan Hanomag Traktör (Şekil 42), kullanılan arabalar, Gazi Çiftliği plakalı kamyon (Şekil 43), otomobiller, semboller,

ürünler, ne de mimari dokusu (Egli tarafından yapılan sonradan iki katlıya çevrilen, özgün planları bozulan lojmanlar), günümüzde kebabçıya çevrilen Gazi İstasyonu, gene kebabçı olan, müştemilatlar ile özgün dokusu bozulan Postane binası ve en önemlisi Marmara Köşkü korunabilmiştir. Kurum arşivi ve önemli belgeler kayıptır.

Sonuç

Ata'nın mirası olduğu için dokunulamayan Çiftliği hiçbir zaman dokunamayan aslında Atatürk'ün Çiftliği hediye ettiği Ankara halkıdır. İlk başlarda empoze edilen yaşam biçimini destekleyen kullanımlar azalmış, mekânın kullanımı kısıtlanmış, zaman içerisinde adeta sadece lojmanlarda yaşayanlara kalmıştır.

Dolayısıyla öncelikle Ankara'ya ve Atatürk Orman Çiftliği ile Çubuk Barajı'na yapılan yıkıcı müdahaleler hiç şaşırtıcı değildir. Bu kent ve diğer iki yapı sadece fiziksel

Şekil 42. Hanomag traktör üzerinde Kamil Ülkenli (çizgili kazaklı, yanında Necati Erbatır), arkada Gazi Çiftliği tren istasyonu, 1928.

Kaynak: Zeki Kamil Ülkenli kişisel koleksiyonu.

Şekil 43. Gazi Çiftliği, ekin taşıyan kamyonlardan birisi, 1928, [plaka G Ç].

Kaynak: Zeki Kamil Ülkenli kişisel koleksiyonu.

olarak değil; manevi olarak da Cumhuriyet'in ruhunu yansıtmaktadır. Doğanın zapt edilmesi, elektrik enerjisi üretilmesi, fabrikalar açılması ulus inşasında en önemli kalelerdir. Atatürk'ün vurguladığı gibi milletler çeşitli ama medeniyet tekdir ve bu 'muasır' medeniyet alınmalı, ulaşılmalıdır.

Ankara'nın planlama öyküsünde planlama yaklaşımı açısından Jansen'in eleştirilmesi gibi, metropoliten Ankara'nın planlama öyküsünde de planlama kurumunun hatalarına bakılması gerekir. Tek fiziksel müdahale belki de Yücel - Uybadin planıdır ve bu müdahalenin de teknik nedenleri ve sonuçları tartışmaya açıktır. Sonrasında AOÇ gene küçülen bir kolaj haline gelmiş, gerçek aktivite yapısı değişmiş ve dönüşmüştür.

İki Erken Cumhuriyet Ütopyası'nda da, artık son aşamada yıkılan sadece Çubuk Barajı lokanta-gazinosu değil; Cumhuriyetin modernist ütopyasını inşa etmekteki başarısını doğanın ekolojik zaptı olan baraj ile taçlandıran bir zihniyetin sembolüdür, yıkılan sadece Marmara Köşk'ü değil; Atatürk'ün, milletin Ata'sının evidir.

Başkent'in planlama sürecinin başarısızlığa uğrama nedenlerinden birisi olan kentli görgüsüne sahip olmayan, kentli kültürü verilmek istenen neslin, artık kentsoylu olarak kendisini yaratma ülküsü ile gerçekleştirilmiş olan bu eserleri yok etmesi, mekân kurgusu ve kullanımını değiştirmesi üzerinde ayrıca durulması gereken bir konudur.

Şekil 44. AOÇ, 2004.

Şekil 45. AOÇ, 2016.

EK:

Ankara'nın Erken Cumhuriyet dönemindeki fiziksel ve siyasi durumu ele alınırken literatürde bir eser ilginçtir. "1922 Ağustos - Eylül arası Ankara Türkiye'sindeydik" diye başlayan eser (Leonid - Friedrich, Ankara 1922 iki komintern gözlemcisinin Kurtuluş Savaşı değerlendirmeleri, 1985) hakkında yayınevi tarafından yazılmış olan açıklama yazısını buraya koymakta fayda vardır:

İki Komintern delegesi, 1922 yılının yaz aylarında Anadolu'ya doğru yola çıkarlar. Amaçları, 20. yüzyılın başında hasta ve yorgun düşmüş bir ulusun bağımsızlık için yeniden ayağa kalkışını izlemektir. Karadeniz kıyılarından başlayan yolculuk Ankara'da sona erer. Kurtuluş Savaşı'mızın başkentine geldiklerinde, Mustafa Kemal'in önderliğinde Türk kuvvetleri İzmir'e girmişler ve zafer kazanılmıştır. Leonid ve Friedrich'in anıları, bir gözlemden çok bir tahlil özelliği taşımaktadır. İki yazar, milli bir devletin kuruluşunun hemen başında Ankara'dadırlar ve Kemalist devrimin henüz nereye doğru gideceği belli değildir. Daha doğrusu burjuva devrimci önderliğin ülkeyi nasıl kuracağı ve emperyalist ülkelerle ilişkilerini nasıl düzenleyeceği üzerinde bir soru işareti vardır. Onlar, Kemalist yöneticilerle tartışarak bu soruya cevap ararlar.

İki yazarın özellikle o günün Ortadoğu'su ile ilgili değerlendirmeleri ve tahlilleri çok aydınlatıcıdır. Henüz, dünyaya açılışının başında olan bir ABD, dünya hâkimiyeti sarsılmaya başlayan İngiltere ve dışları dökülen Fransa teker teker ve somut olaylara dayanılarak incelenir. Çarlığı yıkıp Lenin önderliğinde sosyalizmi kurma yolunda adımlar atan Sovyetler Birliği ve bu devrimin bölge üzerindeki önemi ayrıca değerlendirilir. Türklerin dışında bölgedeki Arap uluslarının Milli Kurtuluş Savaşı'mızla olan bağlantıları ve Kemalist devrimin bölgemizdeki etkileri ele alınır.

Türkiye'de Proleter Devrimi başlıklı bölümde Sosyalistlerin Kurtuluş Savaşı'ndaki tutumları incelenir, işçi sınıfının Kemalist devrimdeki önemi vurgulanır. Bu bölümde 1922 yılında yapılan TKP kongresinden söz edilir, Eylül ayında yapılan bu kongrenin Türkiye Halk İştirakun Fırkası Kongresi (THİF) olduğu anlaşılıyor.

THİF Kongresi, yabancı gözlemcilerin katılması gerekçesiyle yasaklanıyor ve yarı gizli bir şekilde yapılıyor. Bu Kongre'den kısa bir süre sonra bu örgütün yönetici ve üyeleri tutuklanmış ve faaliyeti yasaklanmıştır. THİF'nin, TKP tarafından kurulduğu TKP yerine çalışmalar yürüttüğü komintern belgelerinde görülmektedir. Ankara 1922 kitabı, Kurtuluş Savaşımız üzerine kısa ama özlü bir gözlem ve değerlendirmedir. Komintern'in o yıllardaki bakış açısını yansıtmaktadır. Hiçbir yerde bulamayacağımız net ve somut olgulara dayanan tahlilleri burada bulmak mümkündür. ABD ile ilgili o yıllarda yapılan tespitlerin ne kadar yerinde olduğu sonradan daha iyi anlaşıldı. O yılların Ortadoğu'sunu incelemek isteyenler kitaptan çok yararlanırlar. Suriye, Mısır ve Musul konusunda da faydalı bilgiler bulabilirsiniz. Kitabın yazarları hakkında ayrıntılı bilgi bulamadık.*Ancak THİF kongresine Komintern delegeleri olarak katıldıkları ve birisinin Alman olduğu kesindir.

Her ne kadar ayrıntılı olmasa da bu makalenin yazarı ek olarak faydalı bir bilgiye Birikim dergisinde yayınlanmış olan bir makalede ulaşmıştır (Erdem, 2017, ss, 109-112):

Doğru Öz gazetesi 1922 yılında Mersin'de yayınlanan bir gazetedir. 1922 yılı bahar aylarında Ankara İstiklal Mahkemesi'nin ağır hapis cezalarına mahkum ettiği Türkiye Halk İştirakun Fırkası'nın (THİF) hapisteki yöneticileri, siyasi ve konjonktürel bir kararla serbest bırakıldıktan sonra, THİF'ni ikinci kez kurarak mücadeleye devam etmişlerdir.

...

THİF yönetimi, Yeni Hayat dergisini "Parti Organı", Mersin'de Ata Çelebi tarafından çıkarılan Doğru Öz gazetesini ise "Adana - Mersin Bölge Komitesi Gazetesi" olarak düşünmüştür.

...

28 Mart 1922 tarihinde kurulan THİF'nin kongresinin 15 Ağustos'ta yapılması planlanmıştır. Kongre için hükümet nezdinde gerekli girişimler yapılmış, yasal izinler alınmış, kongrenin yapılacağı tarih yaklaşınca Rauf Bey'in Başbakan olduğu hükümet, kongrenin yapılmasını önlemek istemiştir.

Anlaşıldığına göre hükümet hem parti üyelerine, hem de Ankara dışından güç koşullarda kongre için gelen delegeler üzerinde bir sindirme politikası izlemiştir. Sovyet diplomat Aralov'un bakan Rauf'u (Orbay),

Komintern delegelerinin de Ali Fuat Paşa'yı kongrenin yapılmasına izin verilmesi yolundaki ziyaretleri bir işe yaramamıştır. Bu sırada kongrenin yapılacağı sinema meçhul bir şekilde kundaklanmış ve kullanılmaz hale gelmiştir.

Bu ortamda gizli yapılan ve geceleri çalışan kongre, iki oturum halinde, ilki, 16/17 Ağustos ve ikincisi 25/26 Ağustos 1922 tarihlerinde gerçekleştirilmiştir.

İşte aşağıda yer alan Doğru Öz gazetesinin 28 Eylül 1922 tarihli nüshası, Rauf Bey hükümetinin Fırka üzerinde

Şekil 46. Doğru Öz Gazetesi, Ankara'da Bir Çay Ziyafeti.

Kaynak: Erdem, 2017.

büyük terör estirdiği o günlerde yayınlanmıştır. Ankara'da Bir Çay Ziyafeti haberi THİF kongresi için Türkiye'ye gelen Komintern delegelerinin ve yabancı konukların Ankara'da Yeni Hayat dergisini ziyaretlerinde, ismini bilmediğimiz Doğru Öz gazetesi muhabirinin gözlemlerinden oluşuyor (Şekil 46).

"... Tamam, saat on buçuk ki Fransız Komünistlerinin müdüvvet-i efkârı olan Klarete mecmuasının muharrirlerinden Madlen Marks, Enternasyonel murahhaslardan Fransız Komünist Jak Sadul, Enternasyonel murahhaslardan ve Türk komünistlerden A. Cevat, Fransız komünistleri naşir-i efkârı Humanite Gazetesi muharrirlerinden Paz, Alman komünist gazetesi Rote Fane muhabirleri Frederic ve Leonid arkadaşlarla masa başında birleştik".

Teşekkür

Çiftliğin kurucularından, sevgili dedem 'Jet' Kamil'in aziz anısına, bana ve kardeşim Haldun'a unutamayacağım bir çocukluk yaşattıkları ve bu değerli arşivi bana ulaştırdıkları için annem ve babam "Orgun Bey ve Emel Hanım" a sonsuz saygılarım;

Osmanlıca metinleri günümüz Türkçesi'ne çeviren sevgili dostum Ahmet Ersoy'a (Boğaziçi Üniversitesi, Tarih Bölümü) teşekkürlerimle...

Kaynakça

- Akcan, E. (2009). *Çeviride modern olan; şehir ve konutta Türk Alman ilişkileri*. İstanbul: Yapı Kredi.
- Akkoyunlu Ertan, K. (2004). 20. yüzyıl kent ütopyaları. *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 13(3), 5-21.
- Ankarada Gazi Orman Çiftliği Mayıs 1925- Mayıs1933. (1933). Ankara: Orman Çiftliği Umumi İdaresi
- Ankara Orman Çiftliği Onuncu yıl dönümü dolayısıyla. (1935). Ankara: Orman Çiftliği Umumi İdaresi
- Ankara, *symbol of modern Turkey*. (1955). Ankara: Turkish Press Broadcasting and Tourist Department.
- Ankaranın Planı [Gazete kupürü].(1929, 27 Mayıs). 09 Nisan 2017 tarihinde <https://www.pinterest.com/pin62065301086737662> adresinden erişildi.
- [Atatürk Çiftlikleri].(1933, Eylül). *Ziraat Gazetesi*, 4(9-10-47), 474-496.
- Atatürk Orman Çiftliği.(1953). Ankara: Atatürk Orman Çiftliği Yayını.
- AOÇ ürünleri reklamı. (1933, 28 Eylül). *Ziraat Gazetesi*, 4(9-10-47), 495-496.

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti. (t.y).10 Nisan 2017 tarihinde <http://www.ataturk.net/soyikutugu/amcaoglu.html> adresinden erişildi.

Atatürk'ün tarihi Marmara Köşkü yıkıldı.[Haber]. (2016, 19 Mayıs). *Milliyet*. 09 Nisan 2017 tarihinde <http://www.milliyet.com.tr/ataturk-un-tarihi-marmara-kosku-gundem-2247908/> adresinden erişildi.

Atatürk'ün söylev ve demeçleri. (1959). Ankara: Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü.

Baş, Y. (2015). Bir (kentsel) ütopya olarak Ankara romanı. *ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 2, 79-98.

Bayraktar, N. (2016). Başkent Ankara'da Cumhuriyet sonrası yaşanan büyük değişim: modern yaşam kurgusu ve modern mekânlar. *Ankara Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 67-80.

Bayram, S. (2005). Cumhuriyet'in derinliklerinden hatıralar: eski Ankaralılarından dostum Sayın Nurettin Daş ile eski Ankara hakkında bir söyleşi. *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, 220, 55-58.

Bozdoğan, S. (2012). *Modernizm ve ulusun inşası* (Çev. Tuncay Birkan). İstanbul: Metis.

Büyük Ankaraya Doğru. (1957). Ankara: Basın Yayın ve Turizm Umum Müdürlüğü.

Cantek, L. (2013). *Cumhuriyetin büluğ çağı*. İstanbul: İletişim.

Cengizkan, A. (2004). *Ankara'nın ilk planı: 1924 - 1925 Lörcher Planı*. Ankara: Ankara Enstitüsü Vakfı.

Cengizkan, A. (2005). 1957 Yücel Uybadin imar planı ve Ankara şehir mimarisi. T. Şenyapılı (Der.). *Cumhuriyet'in Ankara'sı: Doç. Dr. Özcan Altaban'a armağan* içinde (ss. 24-59). Ankara: ODTÜ Geliştirme Vakfı.

C.H.P. 4. *Büyük Kurultayı tutulgası*. (1935). Ankara: Ulus Basımevi.

Dimitrov, G. (2002). *Faşizmin yargılanması*. İstanbul: Evrensel.

Doğan, R. (2016). Mimari Vandalizm: Marmara Köşkü'nden sonra Çubuk Baraj Gazinosu da yıkıldı. 9 Nisan 2017 tarihinde <http://www.diken.com.tr/mimari-vandalizm-marmara-koskundan-sonra-cubuk-baraji-gazinosu-da-yikildi/> adresinden erişildi.

Ellison, M.G. (1973). Bir İngiliz kadını gözüyle Kuva-i Milliye Ankarası (Çev. İ. S. Türek) İstanbul: Milliyet.

Erdem, H. (2017). 1922 yılında Doğru Öz gazetesinden bir haber; Ankara'da bir çay ziyafeti. *Birikim* 335, 109-112.

Eski Ankara nasıl gençleşiyor. (1936,15 Ağustos). *Haftalık Yeni Hayat* 26, 8.

Franck Atalay, O. (2015). *Politika ve mimarlık: Ernst Egli ve Türkiye'de modernliğin arayışı (1927-1940)*. Ankara: Mimarlar Odası.

Görey, İ.H.(t.y.). İhap Hulusi Görey. 9 Nisan 2017 tarihinde <http://ihaphulusi.blogspot.com.tr/> adresinden erişildi.

Günay, B. (1999). *Urban design is a public policy*. Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi.

- Günay, B. (2005). Ankara çekirdek alanının oluşumu ve 1990 nazım planı hakkında bir değerlendirme. T. Şenyapılı (Der.). *Cumhuriyet'in Ankara'sı: Doç. Dr. Özcan Altaban'a armağan* içinde (ss. 24-59). Ankara: ODTÜ Geliştirme Vakfı.
- Haftalık Mecmua* .([Hicri] 1925, 30 Kasım), 20.
- İzer, Z.F. (1933). İnkılâp yolunda. 10 Nisan 2017 tarihinde http://turkishpaintings.com/index.php?p=31&l=1&modNews_DetailID=1513 adresinden erişildi.
- [Kapak].(1933, 28 Eylül). *Ziraat Gazetesi*, 4(9-10-47).
- Kıraç, C. (t.y.). *Yaşanmış olaylar*. 10 Nisan 2017 tarihinde <http://www.cankirac.com/yazidetay.asp?id=213&kat=16> adresinden erişildi.
- Leonid-Friedrich. (1994). *Ankara 1922 iki komintern gözlemcisinin Kurtuluş Savaşı değerlendirmeleri*. (Çev. Gizem Gürtürk). İstanbul: Kaynak.
- Özalp, M. N. (2016). *Bir başkent anatomisi: 1950'lerde Ankara*. Ankara: İdealkent Yayınları.
- Öztoprak, İ. (2006) *Atatürk Orman Çiftliği'nin tarihi*. Ankara: AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi.
- Palazoğlu, A.B. (1998). *Atatürk ilkeleri*. Ankara: THK.
- Şenel, A. (1994). *Çağdaş siyasal akımlar*. Ankara: İmaj.
- Tabular rasa*. (2017). 03 Nisan 2017 tarihinde https://tr.wikipedia.org/wiki/Tabula_rasa adresinden erişildi.
- Tankut, G. (1984) Jansen Planı uygulama sorunları ve Cumhuriyet demokrasisinin kent planına yaklaşımı. *Tarih içinde Ankara; Eylül 1981 seminer bildirimleri* içinde (ss.303-319). Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi.
- Tankut, G. (1990). *Bir başkent imarı Ankara 1929-1939*. Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi.
- Tanrıkulu, D. Ankara'da eğlence yaşamı 1928 - 38. *Mimarlık*, 2-3, 22-27
- Teoman Tuncay*. (2007).10 Nisan 2017 tarihinde [http://www.tenisklinik.com.tr/eski\(26.02\)/tuerk-tenisciler/zamandayolculuk/421.html](http://www.tenisklinik.com.tr/eski(26.02)/tuerk-tenisciler/zamandayolculuk/421.html) adresinden erişildi.
- Türkyılmaz, M. (2015). Ankara'da havuzbaşları: 1923-1950. *Ankara Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 105-139.
- Usta, S. (2004). Türk ütopyaları Tanzimat'tan Cumhuriyet'e ütopya ve devrim. İstanbul: Kaynak.
- Ülkenli, Z. K. (2016). *Orgun Ülkenli - AOÇ Sözlü Tarih Kayıtları, 2016 - 2017*, Ankara.
- Velidedeoğlu, H. V. (1983). *Milli Mücadele anılarım*. İstanbul: Hil.
- Yavuz, F. (1981). Başkent Ankara ve Jansen. *ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi (JFA)*, 7(1), 25-33.
- Ziraî inkişaf ve inkılabımızın canlı abidesi. [Gazete kupürü]. (1929, 17 Haziran). *Akşam Gazetesi*.